

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za metodiku hrvatskoga jezika i književnosti

Zagreb, veljača 2016.

DUBROVAČKI IDIOM U NASTAVI HRVATSKOGA JEZIKA

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS bodova

Mentor:

dr. sc. Marko Alerić, doc.

Studentica:

Jelena Matković

SADRŽAJ

1. UVOD.....	3
2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	5
3. DUBROVAČKI IDIOM U NASTAVNIM PROGRAMIMA TE U ČITANKAMA I U UDŽBENICIMA HRVATSKOGA JEZIKA	6
3.1 Zastupljenost dubrovačkoga idioma u osnovnoškolskim nastavnim programima te u čitankama i u udžbenicima Hrvatskoga jezika	6
3.2 Zastupljenost dubrovačkoga idioma u srednjoškolskim nastavnim programima te u čitankama i u udžbenicima Hrvatskoga jezika	13
3.2.1. Prvi razred	13
3.2.2. Drugi razred	20
3.2.3. Treći razred	28
3.2.4. Četvrti razred.....	30
4. ČAKAVŠTINA DUBROVAČKOGA IDIOMA.....	34
5. ISTRAŽIVANJE NASTAVNIKA	36
6. ISTRAŽIVANJE UČENIKA	43
7. ZAKLJUČAK.....	55
8. POPIS LITERATURE	57
9. PRILOZI.....	63
10. SAŽETAK	70

1. UVOD

Nastavni program službeni je dokument izdan od Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta kojim se propisuje ustrojstvo nastavnoga predmeta. Nastavni predmet Hrvatski jezik satnicom je najzastupljeniji predmet u osnovnoškolskome i srednjoškolskome obrazovanju te je povezan sa svim drugim nastavnim predmetima: s jedne strane, „sva se nastavna komunikacija ostvaruje hrvatskim jezikom“¹, a, s druge strane, „nastava materinskoga jezika uspostavlja temelje za učenje i poučavanje svih nastavnih predmeta“². U hrvatskome školstvu trenutno je važeći *Nastavni plan i program za osnovnu školu* izdan 2006. godine. Srednja škola još je „zakinutija“ pa postoje samo nastavni programi Hrvatskoga jezika za gimnazije i strukovne škole koji datiraju iz 1995. godine.

Prouče li se *Nastavni plan i program za osnovnu školu* i nastavni programi Hrvatskoga jezika za gimnazije i strukovne škole, može se uočiti značajna zastupljenost nastavnih sadržaja koji se „dotiču“ dubrovačkoga idioma. Misli se na nastavne sadržaje koji su na bilo kakav način vezani uz taj idiom, bili oni dio nastavnoga područja književnosti (najvećim dijelom u nastavnim cjelinama starije hrvatske književnosti³, a manjim dijelom u cjelini hrvatske moderne te u reprezentativnim književnim vrstama) ili dio nastavnoga područja jezika (neizravno kao dio dijalektologije, tj. štokavskoga narječja, te u naznakama povijesti hrvatskoga jezika). Opće je poznato da ti nastavni sadržaji nisu omiljeni među učenicima – što je potvrđeno anketnim istraživanjem učenika (kojemu će se posvetiti zasebno poglavlje), a ogleđni primjerak ankete priložit će se na kraju rada.

Često se može susresti s učeničkim nepoznavanjem osnovnih podataka (primjerice, svrstavanjem dubrovačkoga idioma pod čakavsko narječje – što je dokazano istim istraživanjem). Upravo zbog toga, cilj je rada istražiti „propisano u teoriji (usporediti zastupljenost nastavnih sadržaja koji su povezani s dubrovačkim idiomom iz nastavnih planova i programa Hrvatskoga jezika s udžbenicima i čitankama Hrvatskoga jezika za osnovne i srednje škole) i praksi“ (pokušati sagledati trenutno stanje ostvarivanja propisanih

¹Hrvatski nacionalni obrazovni standard 2006: 25

²Rosandić 2013: 119

³Pod *dubrovački idiom* u ovom se radu najviše misli na djela starije dubrovačke književnosti. Činjenica je da su pisana štokavskim književnim jezikom, no taj jezik sadrži odlike dubrovačkoga idioma i kao takvome mu se u okviru osnovnoškolskoga i srednjoškolskoga obrazovanja pristupa dijalektološki te diferencijalno u odnosu na standard.

nastavnih sadržaja u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj, s naglaskom na jezik, tj. na učeničko razumijevanje dubrovačkoga idioma).

U prvome dijelu rada istražit će se zastupljenost dubrovačkoga idioma u nastavnim programima osnovnih i srednjih škola te ostvaraj tih programa u nekoliko izdanja udžbenika i čitanki različitih nakladnika koje je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta odobrilo za 2014./2015. i 2015./2016. akademsku godinu. Čitanke i udžbenici bit će popisani na kraju rada. Potom će se ukratko iznijeti obilježja dubrovačkoga idioma koja su značajna za poučavanje i učenje tih nastavnih sadržaja. Cilj rada nije dijalektološka analiza, već analiza (u kratkim crtama) ključnih značajki dubrovačkoga idioma koje su neophodne za razlučivanje je li riječ o štokavskome ili čakavskome idiomu. Riječ je o alijetetima i alteritetima, koji će biti potkrijepljeni primjerima iz udžbenika i čitanki.

Anketa, ujedno i jedan od temelja ovoga rada, provedena je među srednjoškolskim profesorima. Proučit će se njihovi komentari važećega nastavnoga programa, uočiti će se postoji li utjecaj zavičajnoga govora na razumijevanje tekstova starije dubrovačke književnosti te će se iznijeti iskustva i savjeti kojima se olakšava pristup tomu korpusu gradiva. Drugom anketom ispitani su učenici trećih razreda gimnazija i strukovnih škola (zbog toga što se učenici drugih razreda u tekućoj akademskoj godini još nisu u potpunosti susreli s tim nastavnim sadržajima) u Dubrovniku, Puli, Rijeci, Slavonskome Brodu, Varaždinu i Zagrebu. Istražit će se kolike su jezične zapreke u razumijevanju tekstova starije hrvatske književnosti pisanih dubrovačkim idiomom, koje su sve poteškoće s kojima se učenici susreću pri obradi tih nastavnih sadržaja te koje su strategije kojima se služe da bi olakšali učenje. Ujedno će se uočiti postoji li različit interes učenika u anketiranim gradovima prema ostvarenjima starije dubrovačke književnosti i, ako postoji, čime je uvjetovan.

U posljednjemu dijelu rada prikazat će se rezultati istraživanja te će se povezati s prethodno iznesenim alijetetima i alteritetima. Sumirat će se prikupljeno i iznijeti novonastale spoznaje.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Rad se sastoji od triju istraživanja. Prvo istraživanje odnosi se na usporedbu nastavnih programa Hrvatskoga jezika za osnovne i srednje škole s osnovnoškolskim i srednjoškolskim udžbenicima. Da bi se izbjeglo suvišno gomilanje riječi, u nastavku rada *Nastavni plan i program za osnovnu školu* bilježiti će se kraticom NPP, a nastavni programi kraticom NP. Također će se srednja škola bilježiti kraticom SŠ, a osnovna škola kraticom OŠ.

Korpus udžbenika i čitanke sužen je na one koji su odobreni za akademsku godinu 2014./2015. i 2015./2016. Odabrano je ukupno pedeset i pet udžbenika i čitanke (dvadeset i osam osnovnoškolskih te dvadeset i šest srednjoškolskih), a odabir se vršio s obzirom na dostupnost (neki udžbenici i čitanke teško su dostupni jer ih nema u knjižnicama).

Drugo istraživanje provedeno je među dvadeset sedam srednjoškolskih nastavnika Hrvatskoga jezika preko međumrežne stranice <https://www.surveymonkey.com/r/M38J2JZ3I> u razdoblju od 5. do 13. prosinca 2015. godine. Ogledni primjer ankete priložit će se na kraju rada, a njezini rezultati prikazat će se u zasebnome poglavlju.

Posljednje istraživanje provedeno je među tristo devedeset i dvoje srednjoškolskih učenika trećih razreda u Dubrovniku, Puli, Rijeci, Slavonskome Brodu, Varaždinu i Zagrebu. Učenici su anketu, čiji će ogledni primjer također biti na kraju rada, ispunili u školama, a rezultati će se prikazati u posebnome poglavlju. Svi učenici anketirani su u prosincu 2015. godine.

3. DUBROVAČKI IDIOM U NASTAVNIM PROGRAMIMA TE U ČITANKAMA I U UDŽBENICIMA HRVATSKOGA JEZIKA

Iako je jezično obrazovanje usmjereno prvenstveno učenju hrvatskoga standardnoga jezika, i nestandardni hrvatski idiomi uključeni su u obrazovni proces. „Hrvatska je tronarječnost unikatnom među slavenskim jezicima i kao takvu treba je sustavno i brižljivo njegovati. Stoga se odnosu hrvatskoga standardnoga jezika i hrvatskih dijalekata u okviru osnovnoškolske i srednjoškolske nastave hrvatskoga jezika i književnosti mora pristupati odmjereno i promišljeno.“⁴ Najzastupljeniji nestandardni idiom osnovnoškolskoga i srednjoškolskoga obrazovnoga procesa je dubrovački idiom. Nazivom poglavlja misli se na sve sadržaje koji su na bilo kakav način povezani (ili mogu biti povezani) s dubrovačkim idiomom. „Mogu biti povezani“ odnosi se na nastavne teme koje se tiču zavičajnoga govora. Kao prvo, dubrovački se govor može navesti kao jedan od brojnih hrvatskih zavičajnih govora. Kao drugo, zavičajni govor dubrovačkoga područja zasigurno jest povezan s dubrovačkim govorom.

3.1 Zastupljenost dubrovačkoga idioma u osnovnoškolskim nastavnim programima te u čitankama i u udžbenicima Hrvatskoga jezika

Nastavni sadržaji povezivi s dubrovačkim idiomom u OŠ su dubrovačka poezija i proza (npr. *Himna slobodi*, *Novela od Stanca*) te nastavno gradivo koje se tiče štokavskoga narječja⁵ (npr. obilježja štokavskoga narječja, mjesni govori). Uočljivo je da se dubrovački idiom katkada spominje u osnovnoškolskim⁶ udžbenicima Hrvatskoga jezika kada se tumači povijest hrvatskoga standardnoga jezika, iako to nije istaknuto u NPP-u.

Potrebno je napomenuti da pri proučavanju (ali i stvaranju) NPP-a i NP-a te kreiranju obrazovnoga procesa treba uzeti u obzir učeničko predznanje s kojim dolaze na nastavu „nekoga razreda“ OŠ ili SŠ. Primjerice, učenici su se već u razrednoj nastavi susreli s pojmovima *književnoga jezika*, *zavičajnoga govora* i *narječja*. Obrazovna postignuća

⁴ Petrović 2008: 175

⁵ Dubrovački govor pripada štokavskom narječju, a „dubrovačka književnost u najdužem kontinuitetu manifestira razvitak štokavskog narječja južnoga tipa te je vrlo značajna za razvoj štokavskog narječja uopće.“ (Vince 2002: 40)

⁶ Zbog toga često dolazi do neravnoteže u „širini“ informacija osnovnoškolskih udžbenika (neki udžbenici su preopširni pa su u njima istaknuti pojmovi kojih nema u svim udžbenicima, poput navođenja *bosanskoga jezika* uz Fausta Vrančića i Jakova Mikalju. Taj primjer bit će razrađen tijekom ovoga poglavlja.

nastavne teme *Književni jezik i zavičajni govor* za četvrti OŠ razred glase: „...razlikovati književni jezik od zavičajnoga govora; odrediti svoj zavičajni govor u odnosu na jedno od tri narječja hrvatskoga jezika; usmeno i pisano komunicirati na svome zavičajnome govoru“. Nepotrebno je i neekonomično ponavljati obrazovno postignuće iz četvrtoga u petome razredu. Za peti razred NPP-om je propisana nastavna tema *Hrvatski jezik – prošlost i sadašnjost*⁷ čija su obrazovna postignuća, između ostalih, „razlikovati zavičajne idiome i književni jezik“⁸; osvijestiti postojanje različitih narodnih govora i potrebu njihova njegovanja“. U udžbeniku *Hrvatska kriješnica 5* uz tekstove na trima narječjima (uz koje se nalaze pojašnjenja učenicima manje poznatih riječi) zadane su rečenice na nekoliko mjesnih/zavičajnih govora, a među njima: „Tko može rijet da nisam bila na Stradunu?“⁹ Dakle, riječ je o dubrovačkome idiomu. Međutim, uz rečenice na zavičajnome govoru nema tumača manje poznatih riječi, što je nedostatak – jer je udžbenik nastavno sredstvo koje je prije svega namijenjeno učenicima, a tek onda nastavnicima. Učenici petoga razreda koji ne žive na području na kojemu se govori dubrovačkim idiomom, i koji s njim nemaju doticaja, neće razumjeti značenje dijalektizma *rijet*, ali ni ostalih dijalektizama koji su ponuđeni u zadanim rečenicama. U udžbeniku *Riječi hrvatske 5* također je nabrojen dubrovački govor¹⁰ pod mjesne/zavičajne govore¹¹.

„Jedna je od važnih programskih zadaća nastave hrvatskoga jezika i književnosti uočavanje distinkcije između hrvatskoga standardnoga jezika i hrvatskih narječja.“¹² U upoznavanju učenika s hrvatskim narječjima autori udžbenika ne odabiru uvijek prikladne potvrde za određene tvrdnje i postavke.“¹³ Može se primijetiti da u nekim udžbenicima nisu ponuđeni dijalektalni primjeri za štokavsko narječje, već primjeri pisani hrvatskim standardnim jezikom (što može dovesti do pogrešnoga izjednačavanja hrvatskoga

⁷ Naziv nastavne teme nije primjeren jer nameće mišljenje da su narječja dio prošlosti, a standardni jezik dio sadašnjosti.

⁸ Obrazovno postignuće: „razlikovati zavičajne idiome i književni jezik“ iz nastavne teme petoga razreda (*Hrvatski jezik – prošlost i sadašnjost*) parafraza je obrazovnoga postignuća: „razlikovati književni jezik od zavičajnoga govora“ nastavne teme za četvrti razred (*Književni jezik i zavičajni govor*).

⁹ Kovač, Bežen, Jukić 2014 (5): 14

¹⁰ usp. Družijanić Hajdarević i dr. 2014 (5): 113

¹¹ U radu se koristi obama pojmovima: *govor* i *idiom*, ovisno o terminologiji koja je rabljena u određenome udžbeniku. Kada se citira ili parafrizira, pridržava se izvornoga oblika.

¹² Međutim, distinkcija ne bi trebala usmjeravati ka mišljenju da je standardni jezik pozitivan i uzoran, a da su narječja negativna i zastarjela (na što je navodio naslov nastavne teme komentiran u fusnoti br. 7).

¹³ Petrović 2008: 178

standardnoga jezika sa štokavskim narječjem). Takav se primjer nalazi u udžbeniku *Volimo hrvatski!* 5. Zadane su kratke rečenice kojima su predstavljena hrvatska narječja, a rečenica kojom je predstavljeno štokavsko narječje na hrvatskome je standardnome jeziku (kajkavsko je narječje predstavljeno rečenicom: „Navek si bila z nami i v nami – nigdar zatrta reč domača.“; čakavsko je narječje predstavljeno rečenicom: „Besedi naše, prave, starinske, besedi žminjske, raške, labinske...“; a, pored cijeloga niza štokavskih dijalekata i poddijalekta, štokavsko je narječje predstavljeno rečenicom: „Hrvatski si glas života, u tebi je sva ljepota.“¹⁴). I u integriranome udžbeniku *Kocka vedrine* 5 predstavljajući tekst štokavskoga narječja pisan je hrvatskim standardnim jezikom.¹⁵ Štoviše, u nastavku se napominje da se hrvatski standardni jezik temelji na štokavskoj osnovici, ali nije istaknuto da joj nije jednak.¹⁶ Taj bi podatak trebao biti istaknut u svim udžbenicima petoga razreda (nije ni u jednome od istraženih za ovaj rad), a posebice kada se odaberu (ne)reprezentativni primjeri poput navedenih. Ipak, u istome su udžbeniku zadane pjesme na trima hrvatskim dijalektima kao primjeri dijalektalnoga pjesništva. U analiziranim čitankama petoga razreda (*Hrvatska čitanka* 5 i *Ljubičasta čitanka*) nema poveznica sa štokavskim narječjem koje bi mogle vrijediti za dubrovački idiom.

Za 6. je razred NPP-om određena nastavna tema *Dijalektno pjesništvo*. U udžbeniku *Kocka vedrine* 6 nalazi se pjesma *Leute moj mili iz Ranjinina zbornika* kao predstavica narodne poezije¹⁷. Zadan je rječnik manje poznatih riječi, ali nepotpun. Tomu bi uzrastu trebalo pojasniti još najmanje 5 riječi (*mojojzi, jeda, srjeće, tere, dobudeš*)¹⁸. Tumačenje manje poznatih riječi (koje je učenicima najpraktičnije na marginama jer omogućuje vodoravno čitanje i ne zahtijeva potrošnju vremena na listanje od ponuđenoga teksta do tumača) omogućuje bolju recepciju teksta. Upravo jezik, tj. loša komunikacija s tekстом jedan je od ključnih uzročnika stvaranja odbojnosti prema sadržajima dijalektalne ili starije hrvatske književnosti. „Doseg učenikova mišljenja o književnosti ovisi o razini njegova intelektualnog

¹⁴ Rihtarić, Marijačić, Levak 2014 (5): 7

¹⁵ Možda su autori ciljali na refleks jata, ali to nije opravdanje jer se u zadacima ispod pjesama traži određivanje narječja kojemu pojedina pjesma pripada te uočavanje razlikovnih obilježja hrvatskih narječja. (usp. Katalinić i dr. 2014 (5): 19)

¹⁶ usp. Katalinić i dr. 2014 (5): 20

¹⁷ usp. op. cit.: 18

¹⁸ Navedeni primjeri zapravo su nepoznati oblici učenicima poznatih riječi, no i njih treba rastumačiti da bi se razumjela pjesma.

razvoja.¹⁹ Ako učenik nešto ne razumije, on to ne može shvatiti. Ako uči napamet ono što ne shvaća, to mu postane omraženo (anketom je potvrđeno da učenici katkada uče napamet izgovor riječi koje ne razumiju). Stoga je važno tako mladim uzrastima usaditi ljubav i poštovanje prema hrvatskim narječjima, a to je moguće jedino uz razjašnjavanje svih nejasnoća.

Iako je NPP-om propisano, u udžbeniku *Riječi hrvatske 6* nema lekcija o štokavskome narječju, a samo je u jednome zadatku spomenut zavičajni govor (zadano je prevesti pjesmu *Moja zemja* na zavičajni govor).²⁰ *Hrvatska čitanka 6* također nema odgovarajućih primjera.²¹ U *Zelenoj čitanci* nalazi se Paljetkova pjesma *Božić u Gradu* s manje poznatim riječima pojašnjenim na marginama (u cjelini koja se odnosi na narodne običaje).²²

U NPP-u za 7. razred nije zadano ništa povezano s temom rada, no u udžbenicima su ponuđeni brojni sadržaji. U udžbeniku *Kocka vedrine 7* izneseno je da je Bartol Kašić u *Rimskome ritualu* govorio o ljepoti *bosanskog jezika*²³ te da ga je u tome slijedio Jakov Mikalja (koji je 1651. objavio *Blago jezika slovinskoga*).²⁴ Slično je napisano u udžbeniku *Volimo hrvatski! 7*, uz napomenu da Bartol Kašić ističe *bosanski jezik* kao najljepši oblik hrvatskoga jezika koji najveći broj Hrvata može razumjeti (u tome ga slijedi i *Hrvatski jezik 7*²⁵). Zatim je za jedan od razloga štokavskoga narječja kao temelja hrvatskomu standardnomu jeziku istaknuta njegova rasprostranjenost. Kao drugi razlog navedena je bogata dubrovačka

¹⁹ Kovačević 1997: 51

²⁰ usp. Bežen, Jambrec 2014 (6): 11

²¹ Ako čitanke nemaju odgovarajuće primjere, ne znači da se ne pridržavaju NPP-a. Dijalektalno pjesništvo može se izraziti drugim dijalektima štokavskoga narječja.

²² usp. Levak 2013 (6): 52–53

²³ Kašić „predstavlja barjaktara standardizacije nečakavskog idioma“ jer je, iako čakavac, počeo stvarati književni koine – *bosanski jezik* – koji je sadržavao odlike štokavštine, tj. dubrovačkoga govora (usp. Lisac 1999: 133). Iako se bosanski jezik izjednačavao s dubrovačkim idiomom, Željko Muljačić naglašava da oni nisu sinonimi: „Ne postoji, dakle, istost *bosanskoga* i *dubrovačkoga* jezika, čime se ne niječe da su oni vrlo slični i da je Kašić vrlo elastično postupio s planetarnim načelom tzv. misionarske lingvistike (kojemu treba težiti iz financijskih razloga: troškovi tiska i izobrazbe što manjeg broja profila kadrova: misionara, prevoditelja, tumača itd.), usavršavajući ga poradi potrebe što je zahtijevala sredina u kojoj je živio hrvatski narodni korpus: (naj)općenitiji jezik trebao je pomoć prestižnih jezika (a ti su, osim latinskoga, crkvenoslavenskoga i drugih stranih jezika, bili dubrovački književni jezik, jezik Marulićev, jezik I. Bandulavića i sl.)“ (Muljačić 2001: 135–136).

²⁴ usp. Katalinić i dr. 2014 (7): 170

²⁵ usp. Bagić 2014 (7): 13

književnost.²⁶ U udžbenik *Riječi hrvatske 7* koristilo se drugim razlogom, a nabrojeni su i reprezentativni dubrovački književnici (Menčetić, M. Držić i Vetranović). Naglašeno je da je Kašić bio čakavac, a da je odabrao štokavsku ikavicu²⁷ za gramatiku.²⁸ Navedene udžbenike slijedi *Hrvatska krijesnica 7*. U cjelini koja se bavi poviješću hrvatskoga književnoga jezika slično je tumačeno da se u Dubrovniku u 16. stoljeću razvila bogata književnost pisana štokavskim narječjem. Nabrojeni su najznačajniji književnici (Dž. Držić, Menčetić, Vetranović, M. Držić).²⁹ Od istraženih udžbenika za sedmi razred jedino se u *Riječi hrvatske 7* dotaknulo leksika štokavskoga narječja. U nastavnoj jedinici koja se bavi zavičajnim istoznačnicama nabrojeni su štokavski dijalektizmi (*jastuk – kušin, špekula – frenja*).³⁰ U *Modroj čitanci* nije zadano ništa zajedničko s temom rada.

Najviše je nastavnih tema povezivih s dubrovačkim idiomom u NPP-u za 8. razred. Neke su povezane izravno, a neke se mogu povezati neizravno. Izravno se, preko štokavskoga narječja, povezuju nastavne teme *Podrijetlo riječi* (učenici će „razlikovati književne i dijalektne riječi“), *Osnovna obilježja hrvatskih narječja* (učenici će „razlikovati najvažnija obilježja svakoga hrvatskoga narječja i glavne prostore gdje se govore; razlikovati štokavsko narječje od hrvatskoga književnoga jezika³¹“) te *Slušanje i čitanje, govorenje i pisanje dijalektnih tekstova* (učenici će „zamjećivati razlike između standardnoga i zavičajnoga govora, materinskoga i manjinskoga jezika; slušati, čitati i razumjeti zavičajna književna djela; govoriti i pisati zavičajnim idiomom“). Također je važna tema *Zavičajni govor i narječje prema književnome jeziku*, naročito za govornike dubrovačkoga idioma. U obrazovnim postignućima zadano je da će učenici: „razlikovati zavičajni govor i narječje od književnoga jezika; razumjeti odnos i ulogu zavičajnoga govora i narječja prema hrvatskome književnome jeziku; zamjenjivati riječi, izraze i rečenice zavičajnoga govora hrvatskim književnim jezikom i obratno“. Teme koje se neizravno mogu povezati s dubrovačkim idiomom su: *Riječi jednaka oblika, a različita značenja* (kao obrazovno postignuće navedeno

²⁶ usp. Rihtarić, Marijačić, Levak 2014 (7): 9–13

²⁷ Za razliku od prethodno spomenutih udžbenika (*Kocka vedrine 7, Hrvatski jezik 7 i Volimo hrvatski!* 7), u *Riječi hrvatske 7* i *Hrvatska krijesnica 7* nije spomenut pojam *bosanskoga jezika* (nije zadan NPP-om).

²⁸ usp. Družijanić Hajdarević 2014 (7): 113–114

²⁹ usp. Kovač i Bežen 2014 (7): 27

³⁰ usp. Družijanić Hajdarević 2014 (7): 36

³¹ Kao što je već navedeno, diferencijacija štokavskoga narječja i hrvatskoga standardnoga jezika nije prisutna u nekim udžbenicima za peti razred niti je jasno istaknuta njihova razlika. Međutim, gotovo u svim udžbenicima za 8. razred naglašeno je da štokavsko narječje nije jednako hrvatskome standardnome jeziku. Jedino u udžbeniku *Hrvatska krijesnica 8* to nije posebno istaknuto.

je da će učenici „razlikovati značenja riječi jednaka oblika, a različita značenja u pisanju i govorenju“ – što je već uočeno u udžbeniku za 7. razred *Volimo hrvatski! 7* prilikom obrade zavičajnih istoznačnica), *Frazemi* („prikladno rabiti češće frazeme, osobito zavičajne“) te *Sličnosti i razlike među riječima* („razlikovati istozvučnice, istopisnice i istoobličnice u govoru i pismu“).

U udžbeniku *Kocka vedrine 8* u lekciji o podrijetlu riječi definirani su dijalektizmi, lokalizmi (Dubrovnik je oprimjeren riječju *gospar*) te regionalizmi.³² Kada su se objašnjavala narječja, nastavno područje jezika povezalo se s nastavnim područjem književnosti. Napomenuto je da su prva književna djela na štokavskome narječju nastala u Dubrovniku te su nabrojani najistaknutiji dubrovački pisci.³³ Može se primijetiti da se prilikom tumačenja obilježja štokavskoga narječja previše ulazi u detalje. Od četrnaestogodišnjaka se ne očekuje poznavanje *slogovnoga l* i *staroslavenskoga poluglasa*, niti im može biti jasno zašto *slogovno l* prelazi u *u*, a *staroslavenski poluglas* može prijeći u *a*.³⁴ Takvi sadržaji neprimjereni su psihofizičkoj razini i interesnim sferama učenika (a *staroslavenski poluglas* nije naveden ni u analiziranim gimnazijskim udžbenicima hrvatskoga jezika). Prema Stjepku Težaku suvremena nastava gramatike „mora se izvoditi na općeobrazovnoj razini, koja je dostupna najširim slojevima. Ne može se stavljati u prvi plan učenik koji će sutra biti filolog, lingvist, nastavnik jezika, lektor, prevodilac, uopće – jezični stručnjak.“³⁵ Nadalje: „učenje gramatike mora biti funkcionalno, tj. čvrsto povezano sa živom učeničkom komunikacijom, polazeći od nje i služeći joj.“³⁶ Nastavnici nemaju vremena (niti učenici imaju temelje) za objasniti razloge takvih promjena na nastavnim satima tako da učenicima preostaje te informacije iz udžbenika naučiti napamet bez razumijevanja (ako se nastavnici vode po udžbeniku). Uspoređujući udžbenike za 8. razred, može se uočiti da su taj nedostatak *Kocke vedrine 8* zapazili autori udžbenika *Hrvatski jezik 8*. U oba su spomenute lekcije gotovo jednako oblikovane (rabe se identični primjeri i mentalne mape). Jedina razlika je što se u udžbeniku *Hrvatski jezik 8* tumače isključivo osnovna obilježja štokavskoga narječja, bez staroslavenskih refleksija i ostalih podataka neprimjerenih uzrastu učenika osmih razreda (no ipak su prikazani u mentalnoj mapi).³⁷

³² usp. Katalinić i dr. 2014 (8): 90

³³ usp. op. cit.: 70

³⁴ usp. op. cit.: 69

³⁵ Težak 1981: 42

³⁶ isto

³⁷ usp. Bagić i dr. 2014 (8): 77–79

Osim tema propisanih NPP-om, u *Kocki vedrine 8* s dubrovačkim govorom mogu se povezati i lekcije književnosti kojima su ponuđene *Novela od Stanca* (ulomak) i *Himna slobodi*. Tumač riječi ulomka *Novele od Stanca* (ulomak zauzima tri strane³⁸, poput ulomka u gimnazijskoj čitanci³⁹, i nepogodan je za obradu na jednome nastavnome satu) smješten je na samome kraju teksta, čime je otežano njegovo praćenje. Učenicima je nepraktično listati nazad da bi se rastumačile nejasnoće. Nije pojašnjena većina riječi koje su učenicima neophodne za recepciju teksta (*inud, kami, besjedit, ner, kon, tanačci, mas, odzdala, ostrigu, haram'je* itd.)⁴⁰. Bernardina Petrović je uočila da se autori udžbenika hrvatskoga jezika služe subjektivnom metodom i uglavnom tumače riječi koje se njima osobno čine nepoznatima ili manje poznatima. Takav se postupak nikako ne može opravdati jer se udžbenici pišu zbog učenika, a ne zbog autorâ.⁴¹ „Udžbenik je knjiga za učenike. Ako se učenik njome ne može služiti bez učiteljeve ili roditeljske pomoći, očito udžbenik ne ispunjava svoju svrhu.“⁴² Ni u *Himni slobodi* nisu razjašnjene sve riječi. Nedostaje ključna riječ *dubrava* te *istini*.⁴³ Lako se može pretpostaviti da je riječ o imenici *istina*, a ne o pridjevu *istini* (*pravi*). Kao posljedica toga javlja se promjena značenja cijeloga stiha. Umjesto poimanja slobode kao *pravoga uzroka slave*, dolazi do nejasnoga poimanja slobode kao *uzroka istine od slave* (samo je jedna ispitanica ankete ispravno pojasnila taj stih). I u *Narančastoj čitanci* nema prijevoda za riječ *dubrava*, ali je naznačeno da se metaforički misli na Dubrovnik.⁴⁴ Za *Novelu od Stanca* zadan je ulomak na dvije stranice s pojašnjenjima za gotovo sve manje poznate riječi.⁴⁵ Zanimljivo je da se ni u jednoj čitanci ne pojašnjava riječ *novela* iz naslova, koja ne znači novelu kao književnu vrstu, već *šalu*. Budući da su učenici već u 6. razredu upoznati s novelom kao književnom vrstom, trebalo bi im pojasniti drugo značenje toga pojma – da ne bi došlo do pogrešnoga izjednačavanja novele s dramom. U čitanci *Zvijezda jutarnja 8* rastumačena je riječ *dubrava* (i u *Hrvatskoj čitanci 8*⁴⁶), ali nije naznačeno da je *istini* pridjev⁴⁷. Nadalje, u toj su čitanci zadane pjesme *Kad ova izide istoku protiv* Šiška Menčetića, *Pokle ni stvar ina da*

³⁸ usp. Katalinić i dr. 2014 (8): 50–52

³⁹ usp. skupina autora 2015 (2): 116–118

⁴⁰ isto

⁴¹ usp. Petrović 2008: 179

⁴² Težak 1996: 159

⁴³ usp. Katalinić i dr. 2014 (8): 44–45

⁴⁴ usp. Levak i dr. 2013 (8): 120

⁴⁵ usp. op. cit.: 89–91

⁴⁶ usp. Bežen, Jambrec 2014 (8): 120

⁴⁷ usp. Babić, Golem 2014 (8): 97

saj svijet uresa Džore Držića i *Čim gledam ja ružicu* Ivana Bunića Vučića.⁴⁸ Nalaze se u cjelini gdje se tumače stari hrvatski pisci pa se može pretpostaviti da im je namjena služiti kao pokazatelj bogatstva starije hrvatske književnosti, ali da namjera nije njihova detaljna obrada (jer nisu ponuđene ni u istraženim gimnazijskim čitankama). Objašnjene su sve manje poznate riječi. Za upoznavanje s komedijom, dramskim činovima i prizorima te etičkom i govornom karakterizacijom likova u istoj čitanci dan je ulomak iz *Skupa* naslovljen *Tezoro*.⁴⁹ Također su pojašnjene sve manje poznate riječi pa se može uočiti da je to udžbenik koji je najviše usredotočen na pojašnjavanje nepoznatoga leksika.

Udžbenik koji je najviše usmjeren na korelaciju jezičnih i književnih nastavnih sadržaja je *Govori hrvatski 8*. Velika je pozornost pridana zavičajnim govorima jer su brojni lingvometodički predlošci njima pisani. Primjerice, u lekciji o pisanju višecrkljanih imena zadan je tekst o Dubrovniku u kojemu su pojavljuju dubrovački lokalizmi (*festa*, sklonidba u G. jd. hipokoristika *Vlaho – Vlahe*) i istaknuti književnici (Marin Držić).⁵⁰ U lekciji kojom se tumači podrijetlo riječi označene su neke dubrovačke dijalektalne riječi (*patata* < *krumpir*, *ožica* < *žlica*).⁵¹ Jednaka pozornost posvećena je svim narječjima. Učenicima je pristupačna karta zavičajnih govora u kojoj je istaknuto nekoliko hrvatskih gradova s dijalektalnim primjerima za jednake pojmove.⁵² Napomenuto je da štokavci uče standard⁵³ te su prikazane razlike štokavskoga narječja prema hrvatskome standardnome jeziku. I u tome udžbeniku ponuđeni su tekstovi pisani različitim štokavskim dijalektima (poput udžbenika *Kocka vedrine 8* i *Hrvatski jezik 8*).⁵⁴ Potom je napomenuto da je štokavskim narječjem djelomice pisana prva hrvatska gramatika Bartola Kašića (od svih analiziranih udžbenika za sedme i osme razrede, ovo je jedini u kojemu je naglašeno da gramatika nije u cijelosti pisana štokavskim narječjem). Istaknuta je bogata dubrovačka književnost i njezini predstavnici: Dž. Držić, Menčetić, Ranjina, M. Držić i Gundulić (uz njega su priloženi stihovi *Himne slobodi*).⁵⁵ U *Hrvatskoj krijesnici 8* na početku je ponuđeno ponavljanje jezika s reprezentativnim književnicima svakoga narječja (za štokavsko su, pored ostalih, navedeni

⁴⁸ usp. op. cit.: 149

⁴⁹ usp. Babić, Golem 2014 (8): 168–169

⁵⁰ usp. Bišćan, Dresto, Miloloža 2014 (8): 7

⁵¹ usp. op. cit.: 50

⁵² usp. op. cit.: 64

⁵³ usp. op. cit.: 65

⁵⁴ op. cit.: 77

⁵⁵ usp. ibidem: 77

Držić i Gundulić⁵⁶). Uspoređeni su štokavski govori (kao u udžbenicima *Zvijezda jutarnja* 8, *Kocka vedrine* 8, *Hrvatski jezik* 8 i *Govori hrvatski* 8), čime se neizravno daje do znanja da hrvatski standardni jezik nije jednak štokavskome narječju – premda to nije posebno istaknuto kao u svim ostalim analiziranim udžbenicima.⁵⁷ U udžbeniku *Riječi hrvatske* 8 ponuđen je jednostavan tablični prikaz jezičnih osobitosti hrvatskih narječja⁵⁸ oprimjeren pjesmama na svim narječjima.⁵⁹ Pjesme na svim narječjima nalaze se i u udžbeniku *Volimo hrvatski!* 8.⁶⁰ U njemu je kao jedan od primjera dijalektizama navedena *dubrovačka rožata*, a kada se objašnjavaju lokalizmi istaknuto je: „...samo na dubrovačkome području upoznat ćete gospare.“⁶¹ Nakon toga spomenuto je da je na štokavskome narječju pisana Kašićeva gramatika te su nabrojena štokavska djela dubrovačkih pisaca 16. i 17. stoljeća: *Dundo Maroje*, *Osman* i *Dubravka*⁶² – za razliku od ostalih udžbenika u kojima su navedeni prvenstveno književnici.

3.2 Zastupljenost dubrovačkoga idioma u srednjoškolskim nastavnim programima te u čitankama i u udžbenicima Hrvatskoga jezika

Srednjoškolski NP-i hrvatskoga jezika nadovezuju se na osnovnoškolske programske sadržaje. U hrvatskome školstvu trenutno postoje četiri vrste NP-a: NP hrvatskoga jezika za gimnazije (radi preglednosti rada označivat će se kraticom NPG), NP hrvatskoga jezika za četverogodišnje strukovne škole sa satnicom: prvi razred – 4 sata, drugi razred – 4 sata, treći razred – 3 sata, četvrti razred – 3 sata (označivat će se kraticom NP4433), NP hrvatskoga jezika za četverogodišnje strukovne škole sa satnicom prvi razred – 3 sata, drugi razred – 3 sata, treći razred – 3 sata, četvrti razred – 3 sata (označivat će se kraticom NP3333) te NP hrvatskoga jezika za trogodišnje strukovne škole (označivat će se kraticom NP3).

⁵⁶ usp. Kovač, Bežen, Jukić 2014 (8): 10

⁵⁷ usp. op. cit.: 17

⁵⁸ usp. Družijanić Hajdarević i dr. 2014 (8): 72

⁵⁹ usp. op. cit.: 69

⁶⁰ usp. Rihtarić, Marijačić, Levak 2014 (8): 32

⁶¹ op. cit.: 84

⁶² usp. op. cit.: 35

3.2.1. Prvi razred

Od četiriju srednjoškolskih NP-a najjednostavniji je NP3. Nastavne teme u kojima se učenici susreću s dubrovačkim idiomom u njemu su: *Standardni jezik i narječja – razlike, veze, utjecaji* te *Hrvatska renesansa i njezina središta*. Od književnika je zadan Marin Držić s *Dundom Marojem*, *Skupom* ili *Novelom od Stanca* (moguć je izbor, iako nije jasno naznačeno je li riječ o izboru između *Skupa* i *Novele od Stanca* sa zadanim *Dundom Marojem* ili o izboru jednoga od ponuđenih triju djela).

Četverogodišnje SŠ imaju djelomično podudarne NP-e. Njihovi se sadržaji proširuju recipročno s povećanjem satnice. Nastavne teme koje su povežite s dubrovačkim idiomom u NP3333 pripadaju nastavnome području jezika, točnije, grani dijalektologije (*Glavne značajke fonemskog sustava čakavskog i kajkavskog narječja prema standardu*⁶³, *Standardnojezično i dijalektalno u fonologiji*) te nastavnome području književnosti, preciznije, drami (Držićeva *Novela od Stanca* propisana je kao predstavljачko djelo komedije). NP4433 ima proširenu ponudu nastavnih tema iz NP333 i uvedena je izmjena. Umjesto *Novele od Stanca* zadan je Držićev *Skup*. Teme koje se dotiču dijalektologije su proširene (dodane su: *Standardni jezik s povijesnog stajališta*, *Standardni jezik i narječja*) te se identično ponavlja greška izuzimanja fonemskog sustava štokavskoga narječja.

NPG je najopsežniji. Sačinjavaju ga sadržaj iz NP4433 prošireni *Ekvinocijom* Iva Vojnovića kao primjerom za dramu. U izbornim programima nude se analize starijih i novijih tekstova pisanih čakavskim i kajkavskim narječjem⁶⁴ te proučavanje zavičajnoga govora.

Budući da se NP-i razlikuju po opsegu nastavnih tema, razlikuju se i udžbenici i čitanke koji ih prate. *Čitanka 1* i *Književnost 1* istražene su čitanke za četverogodišnje strukovne škole. U objema se nalazi ulomak *Skupa* Marina Držića (prema čemu prate opsežniji četverogodišnji NP – NP4433), no nepodudarni su zadani prizori (NP-om nije određeno koji se prizori trebaju obraditi).

⁶³ Nije jasno zašto su zanemarene značajke štokavskoga narječja. Zbog toga može doći do pogrešnoga izjednačavanja štokavskoga narječja s hrvatskim standardnim jezikom. Štoviše, jednako se izuzimanje štokavskoga narječja pojavljuje i u NP3333, NP4433 te NPG-u (dakle u svim NP-ima Hrvatskoga jezika za prvi razred SŠ). Dapače, i u izbornim sadržajima NPG-a ponuđena je nastavna tema koja se bavi analizama starijih i novijih tekstova pisanih čakavskim i kajkavskim narječjem, no ne i štokavskim. Bernardina Petrović istraživanjem slavonskoga dijalekta u udžbenicima Hrvatskoga jezika uočava: „Hrvatski se štokavski idiomi prilično zanemaruju kao narječna posebnost jer je još uvijek nekako slabo prisviješteno da i štokavci moraju učiti standardni jezik kao i kajkavci i čakavci“ (Petrović 2008: 175). Osam godina nakon njezina istraživanja ništa se nije promijenilo. Štoviše, nedostaci u NP-ima nisu dorađeni od 1996. godine.

⁶⁴ Pogledati komentar pod fusnotom 62.

U *Čitanci 1* zadani su prvi, drugi, treći, četvrti i peti prizor prvoga čina (tumač manje poznatih riječi je na marginama)⁶⁵, dok je u *Književnost 1* riječ o prvome prizoru petoga čina (tumač manje poznatih riječi nalazi se na kraju teksta i u njemu se uz nepoznate riječi pojašnjavaju dramska lica, što djeluje konfuzno).⁶⁶ U obje strukovne čitanke nisu rastumačene sve manje poznate riječi. Ipak, u *Čitanci 1* nisu pojašnjeni samo fonološki i tvorbeni dijalektizmi⁶⁷, čije se značenje može lako raspoznati (*nijesu*, *lopiže*, *sikur...*⁶⁸), dok u *Književnost 1* uz njih nisu pojašnjeni ni neki leksički dijalektizmi (*asisant*, *mjentuje*, *vjerila...*⁶⁹), čije se značenje ne može lako raspoznati. Međutim, ni tumači manje poznatih riječi iz *Skupa* gimnazijskih čitanke nisu potpuni. U gimnazijskoj *Čitanci 1* (zadani su četvrti, peti, šesti i sedmi prizor prvoga čina⁷⁰) na marginama se tumače manje poznate riječi – uglavnom tuđice iz talijanskoga i latinskoga jezika, dok većina manje poznatih riječi ostaje nerastumačena: *komodita*, *kalamita*, *osli*, *gori* (prilog) i sl.⁷¹ U čitanci *Književni vremeplov 1* (zadani su treći i peti prizor prvoga čina te četvrti prizor drugoga čina⁷²) na marginama je tumač manje poznatih riječi, i to svih – osim dijalektizama koji su prepoznatljivi iz konteksta (*na vratijeh*, *ferma' se...*⁷³).

Kao što se može očekivati, gimnazijske i strukovne čitanke se razlikuju. Ipak, neočekivano je da je u čitankama za strukovne škole usmjereno više pozornosti kontekstu zadanih tekstova (uz tekstove se na marginama nalaze ključni pojmovi i smjernice za čitanje; priloženi su kratki sadržaji i kompozicije djela...), dok je u gimnazijskim čitankama kontekst gotovo zanemaren. U gimnazijskim se čitankama, za razliku od strukovnih (u skladu s NPG-om), tumači drama u užem smislu, a kao predstavnik je zadan *Ekvinocij* Iva Vojnovića. U *Čitanci 1* manje poznate riječi *Ekvinocija* pojašnjene su na kraju dramskoga teksta,⁷⁴ dok su u *Književnome vremeplovu 1* na marginama⁷⁵. Nisu rastumačeni dijalektizmi koji su razumljivi

⁶⁵ usp. Horvatek Modrić i dr. 2014 (1): 152–154

⁶⁶ usp. Zrinjan 2014 (1): 117

⁶⁷ Iako je riječ o štokavskome književnome jeziku, u radu se koristi dijalektološkom terminologijom jer se drži primjerenom za rad s učenicima.

⁶⁸ usp. Horvatek Modrić i dr. 2014 (1): 154

⁶⁹ usp. Zrinjan 2014 (1): 116

⁷⁰ usp. skupina autora 2015 (1): 92–93

⁷¹ usp. op. cit.: 93

⁷² usp. Dujmović-Markusi i Rosseti-Bazdan 2014 (1): 176–180

⁷³ usp. idem

⁷⁴ usp. skupina autora 2015 (1): 87–88

⁷⁵ usp. Dujmović-Markusi i Rosseti-Bazdan 2014 (1): 182–184

iz konteksta (no postavlja se pitanje je li kontekst na koji se računa jasan prosječnome učeniku te kako problem nepoznatih riječi rješavaju učenici koji se nalaze ispod prosjeka).

Na temelju istraženoga može se zaključiti da je strukovna *Čitanka 1* najopsežnija u pogledu nastavnih sadržaja dubrovačke književnosti (u njoj se nalazi i *Epigram knjižnici* Ilije Crijevića, koji nije zadan NP-om) i da je u njoj najveća pozornost posvećena tumačenju manje poznatoga leksika. Učenicima srednjih škola jezik je najveća smetnja u komunikaciji sa starijim tekstovima.⁷⁶ Zbog toga bi se autori čitanki trebali više osvrnuti na tumačenje manje poznatoga leksika kako bi učenicima omogućili bolju recepciju tekstova starije hrvatske književnosti, a time i uspješnije rezultate.

Fon-fon 1 i *Učimo hrvatski 1* istraženi su gimnazijski udžbenici hrvatskoga jezika. U oba se nalaze lekcije o fonološkim značajkama hrvatskih narječja, što je propisano NP-om, ali za razliku od NP-a – koji zanemaruje štokavsko narječje – u udžbenicima se ono tumači ravnopravno s čakavskim i kajkavskim. Lekcije počinju prikazom rasprostranjenosti hrvatskih narječja, a oprimjerene su dijalektološkim kartama. Dok se u *Fon-fon 1* nalazi jedna karta hrvatskih narječja i dijalekata⁷⁷ (uz kartu su nabrojani dijalektizmi svakoga narječja, a ponuđeni štokavizmi su: *jope*, *de*, *bječva*⁷⁸), u *Učimo hrvatski 1* nalaze se još tri karte svakoga narječja posebno sa svojim dijalektima. U tome je udžbeniku posvećena veća pozornost dijalektima svakoga narječja, pa se (osim na kartama) navode i u nastavku teksta. U obama su udžbenicima zadani tekstovi pisani trima narječjima i traži se njihova usporedba sa standardom. Također se u obama navodi da su prva štokavska djela nastala u Dubrovniku.

⁷⁶ Mićo Delić je na temelju istraživanja učenika srednje škole i studenata pedagoške akademije sastavio stupnjevanje (ne)mogućnosti komuniciranja s najstarijim književnopovijesnim tekstovima: a) učenici najprije identificiraju leksik koji je značenjski, čestotno i morfološki isti kao i u suvremenome jeziku; b) otkrivaju bez znatnijih poteškoća značenje leksika s istim korijenom i osnovom kao u suvremenom jeziku; c) otkrivaju na osnovi redundantne predvidivosti značenje pojedinog leksema u rečenici, stihu, strofi ako je u njima razumljiv kontekstni leksik; d) teže određuju značenje nefrekventnog leksika koji je pripadao dominantnim stratumima, a susreće se i u suvremenom jeziku; e) nisu u mogućnosti značenjski odrediti iščezli, arhaičan, regionalan i strani leksik; f) ne mogu odrediti stariji morfološki lik leksika ako je drugačiji nego u suvremenom jeziku; g) prepoznaju glasovne promjene u poznatom leksiku, istom kao u suvremenom jeziku; h) prepoznaju neizvršene glasovne promjene u leksiku istom kao u suvremenom jeziku; i) ne prepoznaju neizvršene glasovne promjene u leksiku pod e) koje se ne provode u suvremenom jeziku (usp. Delić 1981: 65–79).

⁷⁷ Podjela hrvatskih narječja na dijalekte više se nigdje u njemu ne spominje

⁷⁸ usp. Dragica Dujmović-Markusi 2014 (1): 88

Nabrojani su najznačajniji dubrovački književnici (u *Fon-fon 1* samo Gundulić i M. Držić⁷⁹, a u *Učimo hrvatski 1* i Dž. Držić, Menčetić i Palmotić⁸⁰).

Usporedbom svih udžbenika za potrebe ovoga rada ispostavilo se da se jedino u *Učimo hrvatski 1* obrazlaže da su Hrvati stoljećima pisali na trima književnim jezicima – na čakavskome, kajkavskome i štokavskome. Tri književna jezika postojala su sve do pojave jedinstvenoga hrvatskoga standardnoga jezika.⁸¹ Iz toga učenici mogu zaključiti da je starija dubrovačka književnost pisana štokavskim književnim jezikom. Iako Katičić upozorava "da jezik Držićevih djela nije dijalekt nego književni jezik, da štokavski i čakavski, ikavski i ijekavski, nisu temeljne kategorije za njegovo određivanje i za prosuđivanje o njemu"⁸², smatramo da su baš te kategorije jedine primjerene za srednjoškolski uzrast, a da su druge kategorije posao jezikoslovaca.

Jezik pisca ne može se izjednačiti s dijalektom⁸³, no ipak je nedvojbeno činjenica da ponuđeni tekstovi starije dubrovačke književnosti sadrže sve odlike dubrovačkoga idioma i da će ih kao takve moći prepoznati svaki poznavatelj jezika (a osnovne značajke bi trebao prepoznati svaki učenik). Uz dijalektološki, Josip Vončina spominje i diferencijalni pristup u proučavanju „jezika starije hrvatske književnosti, kojemu je u osnovi težnja da se u starim tekstovima objasne samo one jezične činjenice koje nisu u skladu sa suvremenim književnim jezikom.“⁸⁴ Oba pristupa prisutna su školskim udžbenicima i bit će napomenuto kada se na njih naiđe.

U gimnazijskim udžbenicima razlikuju se prikazi fonoloških obilježja hrvatskih narječja. Prikazana fotografija preslik je iz udžbenika *Učimo hrvatski 1*:

⁷⁹ usp. op. cit.: 92

⁸⁰ usp. Čubrić 2014 (1): 75

⁸¹ Stoga se o dijalektalnoj književnosti može se govoriti tek od hrvatske moderne – kada se ustalio hrvatski standardni jezik (usp. Čubrić 2014 (1): 75).

⁸² Katičić 1989: 315

⁸³ Dubrovački su pisci nastojali su da im jezik kojim pišu bude što podatniji, što bogatiji i dotjeraniji, kako bi se mogli bolje približiti svojim inojezičnim uzorima. Zato je i njihov pisani jezik morao biti otmjeniji i skladniji, na nekom višem kulturnom nivou nego li je običan govor koji odgovara samo praktičnim potrebama života. (usp. Deanović 1936: 62)

⁸⁴ Vončina 1977: 7

Fonološke značajke hrvatskih narječja		
Čakavsko narječje	Kajkavsko narječje	Štokavsko narječje
Ima većinom pet samoglasnika (ima govora i s dvoglasima <i>gruad</i> umj. <i>građ</i>). Razlikuju se glasovi č i ć, ě se izgovara umekšano. Lj se često zamjenjuje sa j. Umjesto đ govori se j. Krajnje m zamjenjuje se sa n. Ekavski, ikavski, ikavsko-ekavski i jekavski govori (na otoku Lastovu). Tronaglasni sustav: dugosilazni [â] kratkosilazni [ǎ] uzlazno-silazni [ǣ] (akut)	Samoglasnici se izgovaraju zatvorenije od štokavskih, javljaju se i dvoglas. Umjesto glasova č i ć uglavnom je samo jedan glas (najčešće ĉ). Umjesto lj govori se l. Ne provodi se sibilizacija. Većina je govora ekavska.	Ima pet samoglasnika. Razlikuju se glasovi č i ć.
		ijekavski (jekavski) govor ikavski govor ekavski govor Četveronaglasni sustav (novoštokavsko): dugosilazni [â] kratkosilazni [ǎ] dugouzlazni [ǣ] kratkouzlazni [ǣ̌]

Slika 1⁸⁵

Zadan je tablični prikaz fonoloških značajki hrvatskih narječja. Nepotpun je i usporedi li se s udžbenicima za OŠ (primjerice s *Kockom vedrine* 8⁸⁶), uočiti će se da gimnazijski udžbenik nudi manje informacija o štokavskome narječju nego li osnovnoškolski udžbenici. Tablica sadrži propuste. Činjenica je da dvoglasni postoje i u štokavskome i u kajkavskome narječju. Nadalje, primjer *gruad*, koji je naveden za čakavsko narječje, sličan je poznatomu primjeru *zatvorenoga o* koji se pojavljuje u dubrovačkome idiomu (izgovara se /*groad*/) te ih učenici mogu poistovjetiti. Usporedi li se taj primjer s rezultatima ankete, u kojoj učenici svrstavaju dubrovački idiom pod čakavsko narječje, može se uočiti podudarnost. Potom, i u štokavskome narječju *lj* može biti zamijenjeno s *j*, a *m* s *n*. Riječ je o pojavama koje se zovu adrijatizmi⁸⁷ i karakteristične su za obalni pojas, ali se pojavljuju u svim hrvatskim narječjima.

U udžbeniku *Fon-fon 1* navedeno je nešto više fonoloških značajki štokavskoga narječja (no još ih je uvijek manje ponuđeno nego li u nekim osnovnoškolskim udžbenicima). Sve navedene značajke u tablici o glasovima vrijede za dubrovački idiom:

⁸⁵ Čubrić 2014 (1): 76

⁸⁶ usp. Katalinić i dr. 2014 (8): 69

⁸⁷ Adrijatizmi su jezične osobine koje imaju žarišta uglavnom na čakavskome terenu, ali su se proširile i na najrazličitije govore u štokavskome i kajkavskome (goranskome) narječju. Obično ih nema u čakavskim govorima dublje na kopnu i u dijaspori, no često poneka od njih izostaje i u nekom otočnom govoru. (usp. Lukežić 2012: 287)

Kao i čakavski i kajkavski, i štokavski se govori međusobno razlikuju. Pred vama su neka njihova fonološka obilježja.

Glasovi
<ul style="list-style-type: none"> • gubljenje glasova: <i>oću</i> (<i>hoću</i>) • zamjena glasa <i>h</i> nekim drugim glasom: <i>kruv</i> (<i>kruh</i>), <i>muva</i> (<i>muha</i>) • stezanje <i>ao</i> u <i>o</i> ili <i>a</i>: <i>poso</i>, <i>posa</i> (<i>posao</i>), <i>ko</i> (<i>kao</i>) • gubljenje otvornika na kraju riječi: <i>al</i> (<i>ali</i>) • premetanje i dodavanje glasova: <i>jope</i> (<i>opet</i>) • vokalizacija: <i>seoce</i> (<i>selce</i>) • jotacija: <i>đe</i> (<i>gdje</i>)
Refleks jata
<ul style="list-style-type: none"> • (i)jekavski govori (južni): <i>dijete</i> – <i>djeteta</i> • ikavski govori (zapadni): <i>dite</i> – <i>diteta</i> • ekavski govori (istočni): <i>dete</i> – <i>deteta</i>
Naglasni sustav
<ul style="list-style-type: none"> • Štokavski govori dijele se s naglasnoga stajališta na staroštokavske i novoštokavske. • Staroštokavski govori čuvaju akut, a silazni naglasci mogu se ostvariti i na srednjim i zadnjim slogovima: <i>junāk</i>, <i>kopāti</i>, <i>šečēr</i>. • Novoštokavski govori imaju četveronaglasni sustav kakav poznajemo i u hrvatskom standardnom jeziku.

Slika 2⁸⁸

Usporede li se prikazane tablice gimnazijskih udžbenika, može se uočiti da osim refleksa jata ne sadrže ni jedno zajedničko fonološko obilježje štokavskoga narječja. Obilježja nisu propisana NPG-om, što znači da učeničko znanje ovisi o volji i slobodi nastavnika da tablične prikaze dopuni.

U zadacima udžbenika *Fon-fon 1* traži se primjena naučenih fonoloških značajki (koje su navedene za sva narječja) na vlastitome zavičajnome govoru, a potom usporedba vlastitoga zavičajnoga govora s hrvatskim standardnim jezikom temeljem samostalno napisanoga teksta o temi po izboru.⁸⁹ Samostalno napisan tekst odlično je polazište za uočavanje razlikovne gramatike zato što su književnoumjetnički tekstovi pisani arhaičnijim leksikom pa u njima nisu zastupljene sve suvremene jezične osobine zavičajnoga govora. Đuro Blažeka upozorava da poticanje učenika na uspoređivanje sustava svoga mjesnoga govora i sustava standardnog jezika može naići na poteškoće pretjera li sa zahtjevima i ako se zaboravi činjenica da je učenicima teško prepoznavati i točno opisivati gramatičke kategorije koje se nalaze u književnoumjetničkim tekstovima.⁹⁰ S druge strane, samostalno napisan tekst na zavičajnome

⁸⁸ Dragica Dujmović-Markusi 2014 (1): 92

⁸⁹ usp. Dragica Dujmović-Markusi 2014 (1): 92

⁹⁰ usp. Blažeka 2008: 273.

govoru „u nastavi može potaknuti učenike na aktivnije sudjelovanje jer im daje osjećaj sigurnosti i jezične kompetencije.“⁹¹

U skladu s NP3, udžbenik za trogodišnje škole nudi najmanje informacija povezivih s dubrovačkim idiomom. Unatoč manjemu opsegu gradiva, u njemu je uočen značajan propust. Budući da je udžbenik osnovno nastavno sredstvo za izlaganje gradiva utvrđenoga NP-om, njime bi se trebali iznositi točni podaci. U udžbeniku *Hrvatski jezik 1* može se uočiti pogrešno izjednačavanje narječja i dijalekta: „Narječje ili dijalekt je prostorno određen jezik pojedine skupine ljudi. U hrvatskoj postoje tri narječja: čakavsko, kajkavsko i štokavsko.“⁹² Nije pojašnjena razlika između narječja i dijalekta, koja je jasno pojašnjena u svim osnovnoškolskim udžbenicima.

3.2.2. Drugi razred

Dubrovački je idiom najzastupljeniji u NP-ima za druge razrede. Budući da je riječ o velikome opsegu nastavnih sadržaja, od podataka iz udžbenika i čitanki detaljnije će se navesti samo zanimljivosti i odstupanja. Može se postaviti pitanje svrhovitosti tolikoga opsega nastavnih sadržaja hrvatske starije književnosti. „Obavezni programi su izobrazbeni minimum“⁹³, no upitna je mogućnost njegove kvalitetne realizacije. „Tekstovi starijih razdoblja traže razvijeniji kulturno-povijesni kontekst, bez kojega se ne mogu razumjeti poruke teksta. Zaustavi li se pozornost učenika, u fazi rane adolescencije, samo na starijim tekstovima u pojedinom razredu, nastupa opasnost da se izgube književni interesi i smanji motivacija za bavljenje književnošću. Prvi pokušaji istraživanja recepcije hrvatskih tekstova iz starijih razdoblja upozoravaju na razgranatu mrežu zapreka koje nastupaju u komunikaciji s tekstom. Stoga se u približavanju tekstova starijih razdoblja povećava zahtjev za većim metodičkim posredovanjem.“⁹⁴ Veće metodičko posredovanje traži rasterećenje NP-a. Nastavnici, oni koji ostvaruju ono što je NP-om propisano, smatraju (uviđa se na temelju ankete) da su programi preopširni te da bi se kvalitetniji rezultati postizali kada bi se programi pojednostavnili, kada bi se povećala satnica (čvršće bi se uspostavio određeni informacijski kontekst – povijesni, zemljopisni, biografski – za kojega inače nema dovoljno vremena; moglo bi se više vremena posvetiti otklanjanju jezičnih zapreka itd.) ili kada bi se ti nastavni

⁹¹ usp. Baričević 2004: 127

⁹² usp. Zrinjan 2009: 30

⁹³ Pandžić 1996: 19

⁹⁴ Rosandić 2003: 21

sadržaji prebacili u završni razred SŠ (jer su tada učenici zreliji, a to u anketama uviđaju i oni sami). Riječ je o zanemarivanju recepcijskoga kriterija pri izboru književnoumjetničkih i književnoznanstvenih sadržaja. Recepcijski kriterij odnosi se na recepcijsku spremnost učenika na pojedinim stupnjevima školskoga sustava. „Pojedina antologijska književna djela koja su reprezentativna za pojedinoga autora ili književno razdoblje ne mogu se odabrati jer nisu usklađena s recepcijskim mogućnostima učenika/učenika..⁹⁵ Recepcijske mogućnosti odnose se na neusklađenost „kodova“ (jezika književnoga djela i jezika učenika) te na omjer opsega programa i raspoloživoga vremena. Praksa pokazuje da se recepcijske mogućnosti učenika ne podudaraju s važećim NP-om za 2. razred srednjih škola (što je dokazano istraživanjima učenika i nastavnika). Važno je podsjetiti: „Učenik je os oko koje se vrti svaka nastava pa i nastava hrvatskoga jezika. Zbog učenika je škola, zbog učenika se određuju predmeti, zbog učenika se određuju predmeti, zbog učenika se u hrvatski jezik uvrštavaju određeni sadržaji. Zato i nastava mora biti po mjeri učenika.“⁹⁶

Najjednostavniji su nastavni planovi za trogodišnje strukovne škole. NP3 je usmjeren na dubrovačko-dalmatinski barokni krug. Zadani su književnici Ivan Gundulić s djelima *Dubravka* (određeno je *skazanje* 9.) i *Osman* (određeni su dijelovi pjevanja: I., 1–36; VII., 269–308; VII., 1–40; IX., 321–408; XI., 1–184) te Ivan Bunić Vučić s pjesmom *Nemoj nemoj, ma ljubice*.

U NP3333 prethodne su barokne teme proširene renesansnim temama: pjesmom *Prvi pogled* Šiška Menčetića, pjesmom *Moja plavca* (zadani su stihovi: 1–26, 197–222) Mavra Vetranovića te ulomcima *Dunda Maroja* (zadani su prolog i odlomak o zlatu) Marina Držića. Kod Ivana Gundulića traži se cijela *Dubravka* (a ne samo ulomci kao u NP3). *Osmanu* su dodana još tri ulomka (IV., 345–432; VIII., 569–592; XX., 289–376), a potrebno je obraditi i *Suze sina razmetnoga*. Također je zadana još jedna pjesma Ivana Bunića Vučića – *Prsi ima od leda vil moja gizdava*.

U NP4433 u nastavnome području jezika ponovno se javlja greška izostavljanja štokavskoga narječja. Navode se glavne značajke oblikotvornoga ustrojstva (samo) čakavskoga i kajkavskoga narječja u usporedbi s hrvatskim standardnim jezikom (istaknuti su padežni sustav, sustav glagolskih oblika i drugih oblika promjenljivih riječi). U nastavnome području književnosti uočljivo je širenje NP3333. Novi nastavni sadržaji su: Menčetićeve pjesma *Blažen čas i hip*, Vetranovićevo *Posvetilište Abramovo* (*skazanje* prvo, 83–184) te

⁹⁵ Rosandić 2005: 23

⁹⁶ Težak 1996: 33

Palmotićeve ulomci *Pavlimira* (3., 14. i 15. skazanje) ili Đurđevićeva pjesma *Slici svojoj u ruci gospođe* i šaljiva poema *Suze Marunkove* (moguć je izbor između Palmotića i Đurđevića). Nadalje, potrebno je obraditi cijeloga *Dunda Maroja*, a ne samo ulomke (kao u prethodnim NP-ima). Kod Ivana Bunića Vučića umjesto *Prsi ima od leda vil moja gizdava* treba obraditi *Slatka dušo mom životu*.

NPG je također proširen i promijenjen u usporedbi s NP4433. Kako bilo, i u njemu se ponavlja greška zanemarivanja štokavskoga narječja. Novi nastavni sadržaji su: *Draža je od zlata* i *Grem si grem* Džore Držića; *Leute moj mili*, *Odiljam se* i *Djevojka hodi po zeleni travi* iz *Ranjinina zbornika* te *Jeđupka* (ulomci u kojima se pjesnik očituje kao zaljubljenik) Mikše Pelegrinovića. Kod nastavnih sadržaja vezanih uz Mavra Vetranovića dodane su *Pjesamca upomoć poetam* i *Moja plavca* (određeni su stihovi: 1–26, 197–222), a kod Marina Držića *Skup* (zadan je predgovor i ulomak o zlatu) i *Novela od Stanca*. Gimnazijalci trebaju poznavati i *Nemoj nemoj, ma ljubice*, *Tvrđa je vil moja*, *Prsi ima od leda vil moja gizdava*, *Slatka dušo mom životu* i *Vrhu smrti* Ivana Bunića Vučića. Gradivo vezano uz Ignjata Đurđevića također je prošireno. Njegova djela zadana NPG-om su: pjesme *Slici svojoj u ruci gospođe*, *Raklici koja je sumnjila bit ljubljena*, *Ljubovnik rasršeni*, *Vili neharnoj* te humoristična poema *Suze Marunkove*. U izbornim programima NPG-a ponuđeni su: *Oda Dubrovniku* i *Elegije Flaviji Ilije Crijevića*, *Plandovanja* Ivana Bunića Vučića, *Uzdasi Mandaljene pokornice* (*Uzdisanje prvo*, *U spoznanju*) Ignjata Đurđevića, barokno i renesansno kazalište s naglaskom na Dubrovnik te Dubrovačke ljetne igre.

Za realizaciju NP-a ponovno su proučene četiri čitanke i tri udžbenika. Od čitanke za strukovne škole uspoređene su *Čitanka 2* i *Književnost 2*. U *Književnost 2* se, iako za strukovne škole nije propisano, nalazi lekcija posvećena *Ranjininu zborniku* (s pjesmama *Leute moj mili* i *Djevojka hodi po zeleni travi*); pjesme Ignjata Đurđevića (*Ljubovnik rasršeni*, *Vili neharnoj*, *Raklici koja je sumnjila bit ljubljena*, *Slici svojoj u ruci gospođe*) i *Jeđupka* Mikše Pelegrinovića. Paradoksalno je da su uz njih pojašnjenje sve manje poznate riječi, dok uz tekstove određene NP-om pojašnjenja nedostaju. U *Čitanci 2* nema *Pavlimira* pa prema tome prati NP3333, dok se u čitanci *Književnost 2* nalazi *Slatka dušo mom životu*⁹⁷ pa prema tome prati NP4433. U čitanci *Književnost 2* na početku svake cjeline nalaze se biografije pisaca. Preglednosti pridonose i smjernice na marginama što prate radnju zadanih tekstova i usmjeravaju na ključne pojmove te pojašnjenja manje poznatih riječi. Pojašnjenja nisu uvijek na marginama i nekada izostaju – obje su čitanke u tome nedosljedne. Primjerice, od svih

⁹⁷ Zrinjan 2014 (2): 129–131

ponuđenih Gundulićevih tekstova u objema čitankama, rastumačena je samo jedna manje poznata riječ: *pametar*⁹⁸ (iako postoji još mnogo riječi koje treba pojasniti). U *Književnost 2* zadano je naučiti napamet *Himnu slobodi*, unatoč tomu što nisu pojašnjene riječi *dubrava* i *istini*. Dakle, od učenika se traži da nauče napamet nešto što ne razumiju u potpunosti.

Nadalje, u istoj čitanci postavljen je problemski zadatak: „Idilični svijet pastorage nije iskorišten kao bijeg od stvarnosti nego kao prostor u kojemu se otkrivaju problemi stvarnog dubrovačkog života, u čemu iščitavamo alegorijski smisao djela. (...) Ako Dubrava označuje Dubrovnik, pitamo se što predstavljaju sudionici ljubavnog zapleta (...). Odgovor ćemo potražiti u tekstu i raznim tumačenjima teksta.“⁹⁹ Nelogično je od učenika očekivati rješenje ako je u čitanci ponuđen samo kraj devetoga skazanja bez kratkoga sadržaja i ikakvih pojašnjenja (osim ako se djelo trebalo pročitati prije nastavnoga sata). U *Čitanci 2* zadano je prvo, drugo i deveto skazanje te *Himna slobodi*¹⁰⁰, a upotpunjuju ih kratak sadržaj i smjernice kojima se pojašnjava radnja. Uz takvu podlogu učenici bi uspjeli riješiti zadatak.

Interpretacija djela uključuje i jezični aspekt. On očito ostaje na volji nastavnika jer je u istraženim čitankama vrlo malo smjernica koje se odnose na jezik književnoga djela (i tako uspostavljaju unutarpredmetnu korelaciju). U *Čitanci 1* postavljeno je pitanje kojim je narječjem pisana pjesma *Prvi pogled*¹⁰¹ (čime je ostvarena korelacija s nastavnim područjem jezika). Čitanka ne sugerira odgovor niti nudi smjernice kojima bi se moglo doći do odgovora. Stoga je nastavnikova obaveza da ukaže na pojavnost značajki čakavskoga narječja u štokavskome poddijalektu (tj. na pojavnost čakavskih elemenata u starijoj dubrovačkoj književnosti) te istakne da je riječ o štokavskome književnome jeziku. Pitanje se ujedno dotiče ključnoga „problema“ ankete koja je provedena među učenicima – *Kojemu narječju pripada dubrovački govor?* Većina učenika smatra da dubrovački govor pripada čakavskome narječju. Pitanje koje se otvara je snose li veću krivicu nastavnici ili čitanke koje zanemaruju jezični aspekt književnoga djela.

Korelacija s nastavnim područjem jezika ispod iste pjesme postignuta je i u *Književnost 2*. U zadatku se traži uočavanje različitosti tadašnje i sadašnje ortografije¹⁰². Svi potrebni podaci za rješavanje zadatka ponuđeni su u čitanci. Nadalje, u *Čitanci 2* ispod

⁹⁸ Horvatek Modrić i dr. 2015 (2): 112 (Ta riječ nije pojašnjena u gimnazijskim čitankama)

⁹⁹ op. cit.: 107

¹⁰⁰ op. cit.: 107–111

¹⁰¹ usp. op. cit.: 58

¹⁰² usp. Zrinjan 2014 (2): 55

ulomka *Suza Marunkovih* traže se obilježja pjesničkog jezičnog izraza¹⁰³. Zadatak bi bio „opravdaniji“ da su rastumačene sve manje nepoznate riječi.

Za *Dunda Maroja* je u NP3344 zadan prolog i monolog o hrani, dok se u NP4444 traži cijelo djelo. Različiti su ulomci ponuđeni u čitankama (od propisanih po jedan). U *Čitanci 2* nalazi se monolog o hrani iz drugoga čina te treći prizor četvrtog čina¹⁰⁴, a u *Književnost 2* prolog i šesti prizor prvoga čina.¹⁰⁵ U *Čitanci 2* kontekstualiziraju se ulomci (gotovo svih ponuđenih tekstova uopće¹⁰⁶) tumačenjem prologa i kratkim sadržajem. Na marginama su pojašnjene manje poznate riječi, ali ne sve (npr. nedostaju: *nut*, *veras*, *mnjah*, *galanterije*, *skapulat*, *mavasijica*...¹⁰⁷). Držićevi dramski tekstovi mogu biti poticaj za učenička jezična istraživanja, primjerice za istraživanje razlika prema hrvatskome standardnome jeziku i istraživanje obilježja govora pojedinih dramskih osoba.¹⁰⁸ U zadacima *Čitanke 2* od učenika se traži uočavanje bogatog i slikovitog govora likova i individualna govorna obilježja. Zatim se traži objašnjenje bitnih pojmova renesansnog svjetonazora (koji u čitanci nisu pojašnjeni niti prevedeni), poput: *judicija*, *akomodavanje*, *vjertuož*, *pacijencija*, *fortuna*.¹⁰⁹ Prije svega bi ti pojmovi trebali biti u tumaču manje poznatih riječi, a tek onda ponuđeni u zadacima.

Od gimnazijskih čitanke proučene su *Čitanka 2* i *Književni vremeplov 2*. Zamjetno je da je *Književni vremeplov 2* opširnija i da se u njoj nude sadržaji koji nisu propisani NPG-om (pjesme iz *Ranjinina zbornika: Koji čtiš sej pjesni*, *Višnji Bog na nebi*¹¹⁰ i *S brjemenom*¹¹¹, Paljetkova pjesma *Gjivo Frana Gundulić*¹¹² te Vetranićev *Orfeo*¹¹³). Međutim, ista čitanka ne sadrži neke važnije nastavne sadržaje koji su potrebni su za interpretaciju NPG-om propisanih pjesama. Primjerice, u njoj se traži usporedba Menčetićeve pjesme *Blažen čas i hip*

¹⁰³ usp. Horvatek Modrić i dr. 2015 (2): 121

¹⁰⁴ usp. op. cit.: 72–77

¹⁰⁵ usp. Zrinjan 2014 (2): 84–90

¹⁰⁶ Npr., za *Osmana* su ponuđeni sadržaj, simbolika, kompozicija, osnovni pojmovi... Prije svakoga ulomka slijedi njegovo objašnjenje.

¹⁰⁷ id.

¹⁰⁸ usp. Cetinić 2008: 121

¹⁰⁹ Horvatek Modrić i dr. 2015 (2): 77

¹¹⁰ usp. Dujmović-Markusi i Rossetti-Bazdan 2013 (2): 107

¹¹¹ usp. op. cit.: 155

¹¹² usp. op. cit.: 195

¹¹³ usp. op. cit.: 154

s Petrarčinim *LXI. sonetom*, iako sonet nije ponuđen¹¹⁴. U *Čitanci 2* Petrarčin je sonet priložen paralelno uz Menčetićevo pjesmu.¹¹⁵

U objema čitankama nalazi se *Oda Dubrovniku*¹¹⁶ Ilije Crijevića koja pripada izbornim sadržajima NPG-a. Međutim, u *Književnome vremeplovu 2* (u kojemu su dodane i *Elegije Flaviji*) nema tumača ni jedne riječi, pa ni pojašnjena pojmova i imena poput *Bahka* i pridjeva *kviritski*¹¹⁷. Dragutin Rosandić ističe da pisac čitanke ili udžbenika treba prognozirati moguće zapreke u recepciji teksta i „uspostaviti metodička sredstva za uklanjanje tih zapreka. To su: izdvajanje i objašnjavanje nepoznatih ili manje poznatih riječi na rubnici ili podrubnici; izdvajanje i objašnjavanje nepoznatih pojmova, imena; objašnjavanje unutar sastavnica teksta – sadržaja, teme, motiva, kompozicije, stilskih postupaka; uspostavljanje emocionalnoga i intelektualnoga ozračja; uključivanje drugih medija (likovnih, glazbenih, filmskih predložaka).“¹¹⁸ Ni jedno od navedenih metodičkih sredstava nije u potpunosti zadovoljeno ni u jednoj proučenoj čitanci za drugi razred srednje škole.

U gimnazijskim je čitankama objašnjeno je da riječ *novela* iz naslova *Novela od Stanca* znači *šalu*¹¹⁹ (no nijedna druga riječ iz ponuđenih dramskih prizora nije pojašnjena). Od riječi iz naslova djela nije pojašnjena riječ *dundo* iz *Dunda Maroja* (kao ni većina manje poznatih riječi zadanih dramskih prizora). Ako se izgovori *dúndo*, misli se na mušku stariju osobu iz poštovanja (stariji gospodin, ili, kako bi se u drugim krajevima reklo, *striček*, *čiko*, *čiča*), a ako se izgovori *dûndo*, misli se na ujaka ili strica. Stoga je naslov *Dundo Maroje* sličan naslovu *Čiča Goriot*.

U *Čitanci 2* ispod ulomka *Dunda Maroja* stoji zadatak: „Promotri rečenicu: ‚Fortunu pišu ženom ne zamañ; i dobro čine tu joj čas činit, ako se obrće sad ovamo sad onamo, sad na zlu sad na dobru, sad te kareca, a sad te duši.‘ Koja obilježja renesansne životne filozofije prepoznaješ u Pometovim razmišljanjima?“¹²⁰ Budući da pored navedenoga ulomka nema tumača manje poznatih riječi, a u tome ih zadatku učenicima neće biti jasno najmanje tri (*zamañ*, *kareca*, *duši*), od učenika se ne može očekivati da prepoznaju obilježja Pometove filozofije. Jedan od načina rješavanja toga problema je da nastavnik pojasni nepoznate riječi

¹¹⁴ usp. op. cit.: 109

¹¹⁵ usp. skupina autora 2015 (2): 88–89

¹¹⁶ usp. op. cit.: 42–44 i Dujmović-Markusi i Rossetti-Bazdan 2013 (2): 89

¹¹⁷ usp. Dujmović-Markusi i Rossetti-Bazdan 2014 (2): 89

¹¹⁸ Rosandić 2005: 166

¹¹⁹ usp. skupina autora 2015 (2): 116 i Dujmović-Markusi i Rossetti-Bazdan 2013 (2): 137

¹²⁰ skupina autora 2015 (2): 126

na ploči, ili da učenici uz sebe nose rječnike koji su zadani na kraju lektirnih izdanja djela. Oba rješenja su nepraktična jer uzimaju vrijeme nastavnoga sata koje bi se moglo bolje iskoristiti za druge aktivnosti.

U čitanci *Književni vremeplov 2* zadano je pitanje kojim se od učenika traži uočavanje razvojnoga puta štokavskoga književnoga jezika: „Razumijete li bolje jezik renesansnih književnika ili Gundulićev jezik? Kako to tumačite?“¹²¹

Od gimnazijskih udžbenika hrvatskoga jezika proučeni su *Fon-fon 2* i *Učimo hrvatski 2*. U obama se nalaze lekcije kojima se tumače značajke morfološkog ustrojstva čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga narječja (unatoč tomu što štokavsko narječje nije zadano NPG-om). Štoviše, u *Učimo hrvatski 2* istaknuto je da je hrvatski standardni jezik tek jedna od realizacija štokavskoga narječja. Kao značajke štokavskoga narječja navedene su: zamjenica *što*, prelazak *slogovnog l* u *u* (*vuk, sunce*)¹²²; zamjena *l* s *o* na kraju riječi ili sloga (*pisal/pisao*), gubljenje fonema *h* (*oću*); pomicanje naglasaka s posljednjega sloga te naglasne dužine. Zatim su nabrojene novoštokavske značajke: novo naglašavanje, umetanje *-ov/-ev-* u sklonidibi dijela imenica muškoga roda (*krajevi, putovi*), izjednačavanje padeža u množini (DLI mn. *selima...*).¹²³ Međutim, u udžbeniku *Fon-fon 2*, unatoč tomu što postoji odjeljak za morfološke značajke štokavskoga narječja, uočava se dosljednost prema NPG-u. Za kajkavsko i čakavsko narječje izdvojeni su tablični prikazi specifičnosti padeža, glagolskih i ostalih oblika (kao što je propisano NPG-om), dok za štokavsko narječje ta tablica izostaje. Štoviše, nije navedena ni jedna morfološka značajka, iako je naglašeno da se štokavsko narječje ne smije poistovjećivati s hrvatskim standardnim jezikom.¹²⁴

U obama je udžbenicima istaknuto da su prva djela štokavskoga narječja nastala u Dubrovniku te su nabrojani najznačajniji književnici. U zadatku udžbenika *Učimo hrvatski 2* uočljivi su dijalektološki i diferencijalni pristup prema jeziku Držićeva djela na primjeru *Novele od Stanca*: „Pročitaj kratki ulomak iz Držićeve *Novele od Stanca* (u čitanci). Govoreći o štokavskom narječju, spomenuli smo i neke važne odlike tog narječja. Pokušaj ih prepoznati na ovom ulomku. Uoči još neke. Usporedi Držićev jezik sa standardnim hrvatskim jezikom.“¹²⁵ U udžbeniku *Fon-fon 2* zadani su ulomci *Novele od Stanca*¹²⁶ i *Razgovora*

¹²¹ Dujmović-Markusi i Rossetti-Bazdan 2013 (2): 193

¹²² Uz *slogovno l* je u *Kocki vedrine 8* naveden i *staroslavenski poluglas*. Prema tome je osnovnoškolski udžbenik opširniji od gimnazijskoga udžbenika.

¹²³ usp. Čubrić 2014 (2): 99–105

¹²⁴ usp. Dragica Dujmović-Markusi 2014 (2): 133–136

¹²⁵ Čubrić 2014 (2): 105

ugodnoga naroda slovinskoga. Traži se uočavanje njihova odstupanja od standarda, prijevod na standard te usporedba njihovih jezičnih osobitosti.¹²⁷ Gea Cetinić istaknula je da su tekstovi hrvatske dramske književnosti, posebice kao lingvometodički predlošci u nastavi hrvatskoga jezika, izvoriste za stjecanje trajne jezične osposobljenosti učenika u pravogovoru, pravopisu, gramatici i leksikologiji. Dramski tekstovi omogućuju prepoznavanje, reproduciranje, tumačenje i stvaralačku primjenu jezičnih činjenica na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i stilističkoj razini.¹²⁸

U *Fon-fonu 2* nalazi se lekcija *Hrvatski jezik od 16. do kraja 18. stoljeća* u kojoj se tumači razvojni put hrvatskoga jezika po stoljećima. Za šesnaesto stoljeće navedeno je da dubrovačka književnost doživljava procvat: „Na tom se području razvija bogata književnost na štokavskom narječju, a pisci u svoja djela unose i čakavske elemente (čakavizme). Vidljivo je to posebice u djelima hrvatskih petrarkista (*Zbornik Nikše Ranjine*) te u djelima najvećega hrvatskog renesansnog komediografa Marina Držića (*Novela od Stanca, Skup, Dundo Maroje*).“¹²⁹ Za sedamnaesto stoljeće navedeno je da su Gundulić, Bunić i Palmotić pisali ijekavskom štokavštinom.¹³⁰ Napomenuto je da Kašićeva gramatika ima podlogu na štokavsko-čakavskoj književnosti njegova vremena (od svih istraženih udžbenika samo se u ovome i u *Govorimo hrvatski 8* spominje udio čakavske podloge Kašićeve gramatike). Za razliku od osnovnoškolskih udžbenika, nije spomenut *bosanski jezik*, već da je Jakov Mikalja za osnovicu *Blaga jezika slovinskoga* odabrao jezik dubrovačko-dalmatinskog područja sedamnaestoga stoljeća (u kojemu dominiraju štokavizmi, no ima čakavizama i kajkavizama).¹³¹ U *Učimo hrvatski 2* spomenut je *bosanski jezik* kao književni *koine* – „zajednički jezik kojim se služi veći broj ljudi različitih dijalekata“¹³².

¹²⁶ Zadani ulomak *Novele od Stanca*: „A komedija mislite kakva će bit? Starija je neg moj djed i pradjed, starija je neg stara komarda, gdje se djeca sad kuplju, starija je neg kruh potor, sva je ukradena iz nekoga libra starijeg neg je staros, – iz Plauta; djeci ga na skuli legaju. Starac će neki bit koji je našao tezoro u munčjeli i skrio ga je u neki ormar pod ognjište, – taji da ga je našao. Ima jedihnu kćer, prije hoće kćer ne udat nego joj od tezora dat išto za prćiju. Što će od njega i od njegova tezora bit, komedija vam će spovidjet.“ (Dragica Dujmović-Markusi 2014 (2): 136)

¹²⁷ usp. Dragica Dujmović-Markusi 2014 (2): 136

¹²⁸ Cetinić 2008: 119

¹²⁹ Dujmović-Markusi 2014 (2): 138

¹³⁰ usp. op. cit.: 139

¹³¹ usp. op. cit.: 140

¹³² Čubrić 2014 (2): 92

Lekcija istoga naziva nalazi se u *Hrvatski jezik 2*, udžbeniku za trogodišnje strukovne škole. I u njemu je navedeno da je u šesnaestom stoljeću na dubrovačkom i dalmatinskom području prisutna čakavska i štokavska stilizacija književnog jezika te da Držić rabi čakavsko-ikavske elemente.¹³³ Međutim, ponovno se u udžbeniku istoga autora može naći jedna nepotpunost. Ovoga puta dolazi do izjednačavanja štokavskoga narječja i bosanskoga jezika: „Godine 1622. Kašić počinje prevoditi sveto pismo štokavskim narječjem koje on naziva bosanskim.“¹³⁴

3.2.3. Treći razred

Nastavna tema povezuje s dubrovačkim idiomom u NP3 je *Standardnojezični i dijalektalni leksik*. Sadržaji NP3333 i NP4433 su jednaki – tema iz NP3 proširena je temom *Osnovne sintaktičke osobitosti čakavskoga i kajkavskoga narječja prema hrvatskome standardnome jeziku*. NPG uz njihove sadržaje zadaje *Dubrovačku trilogiju* Iva Vojnovića.

Dakle, mogle su se usporediti samo gimnazijske čitanke. Uspoređene su *Čitanka 3* i *Književni vremeplov 3*. Dramski prizori nisu određeni NPG-om, no u objema čitankama su zadani dijelovi drugoga dijela trilogije, *Sutona* (ali ne identični) i sonet *Na Mihajlu*. U objema se čitankama nalaze osnovni podaci o autoru i drami. U *Književnome vremeplovu 3* više je pozornosti posvećeno stvaranju konteksta zadanih dramskih prizora. Iznad svakoga je zadan njegov kratak sadržaj, a naposljetku je pojašnjena struktura drame. Uz sonet *Na Mihajlu* nalazi se tumač pojmova, imena i latinskih izraza (*Eol, Mihajlo, Requiem Aeternam*).¹³⁵ Suprotno navedenom, u *Čitanci 3* uopće nema tumača, premda ima mnogo riječi, latinskih i talijanskih izraza te imena koja je potrebno pojasniti (*Gospa od Nuncijate, malašan, tavolin, bumbak, kurđela, kralješ, šalin, krepun, ubručić, impenjano, Et ne nos inducas in tentationem!, Dunque?, Requiem Aeternam* itd.¹³⁶). Nedostatak tumača pokušava se opravdati zadatkom: „Iz ulomka u svojoj čitanci popiši nepoznate riječi. Iz konteksta pokušaj odrediti njihovo značenje i razvrstati ih prema značenjima, npr. dijelovi odjeće, namještaj... S pomoću rječnika stranih riječi pokušaj odrediti točno značenje i podrijetlo nepoznatih riječi. Pokušaj približno u postocima izračunati koliko rječniku ulomku odstupa od rječnika suvremenog

¹³³ usp. Zrinjan 2009 (2): op. cit.: 126

¹³⁴ op. cit.: 127

¹³⁵ Dujmović-Markusi 2015: 328

¹³⁶ usp. skupina autora 2014 (3): 212–218

standardnog jezika. Prosudi o odnosu stilističke i komunikacijske uloge rječnika u ulomku.¹³⁷ Za zadatak se mogao ostaviti samo dio dramskih prizora, a ne svih šest stranica.

Gea Cetinić podsjeća da se interpretacija tekstova dramske književnosti planira i ostvaruje u suodnosu s programskim područjima hrvatskoga jezika i jezičnoga izražavanja (govorenoga i pisanoga).¹³⁸ U *književnome vremeplovu 3* ponuđena su dva zadatka koja se odnose na jezičnu analizu zadanih dramskih prizora. Prvo se traži uočavanje govorne karakterizacije (razlike u govoru Mare i Vasa¹³⁹), a potom istraživanje dubrovačkih antroponima: „Zabilježite imena koja se pojavljuju u djelu te provjerite kako se naglašavaju. Istražite kakav je stav suvremene normativne gramatike prema dubrovačkoj sklonidbi muških imena (tipa Lujo).“¹⁴⁰ Riječ je o sklonidbi hipokoristika muškoga roda po a-deklinaciji (N *Lujo*, G *Luja*) oko koje se još „lome koplja“.

Od gimnazijskih udžbenika hrvatskoga jezika analizirani su *Fon-fon 3* i *Učimo hrvatski 3*. U *Učimo hrvatski 3* se radi boljeg uvida u tijek standardizacije hrvatskoga jezika nalazi tablica s piscima koji su stvarali na kajkavskom, čakavskom i štokavskom (Dž. Držić, Menčetić, Nalješković, M. Držić, Gundulić, Mikalja...) narječju.¹⁴¹ Međutim, nema dijelova posvećenih sintaktičkim obilježjima štokavskoga narječja (koja su propisana NPG-om za čakavsko i kajkavsko narječje), iako su navedena za čakavsko i kajkavsko. U *Fon-fon 3* također je „zapostavljeno“ štokavsko narječje. Dok se uz tumačenje sintaktičkih osobitosti čakavskoga i kajkavskoga narječja nalaze tablice s obilježjima za red riječi, upotrebu padeža, izravni i neizravni oblik pridjeva te upotrebu glagolskih oblika, uz štokavsko narječje ponuđeno je tumačenje: „Iako je poslužilo kao temelj standardnomu jeziku, štokavsko narječje ima posebna obilježja. Jedno od njih je tzv. pjesnički vokativ, odnosno vokativ koji se javlja u narodnom pjesništvu, a dolazi umjesto nominativa: *Vrati nam se, mila majko naša, / nije ovo babo, Asan-ago, / već daidža Pintorović beže. (Asanaginica)*. Za neke je štokavske govore karakteristična i uporaba supina: *Ajd' leć. Nemoj mi ništa govorit. Ajmo zapivat*.“¹⁴² Od svih obilježja štokavskoga narječja, autori su se odlučili za pjesnički nominativ i supin, koji uopće nisu osnovna obilježja štokavštine. Budući da supin nije definiran, učenici bi ga na temelju primjera mogli poistovjetiti s krnjim infinitivom.

¹³⁷ skupina autora 2014 (3): 212

¹³⁸ Cetinić 2008: 118

¹³⁹ usp. Dujmović-Markusi 2015: 326

¹⁴⁰ Dujmović-Markusi 2015: 331

¹⁴¹ usp. Čubrić 2014 (3): 158

¹⁴² Dragica Dujmović-Markusi 2014 (3): 121

U udžbeniku za strukovne trogodišnje škole *Hrvatski jezik 3* nalazi se lekcija o prostornoj raslojenosti leksika u kojoj je kao primjer dijalektizma dubrovačkoga područja navedena riječ *gospar*.¹⁴³ Tumačeni su fonološki, tvorbeni, značenjski i leksički dijalektizmi, ali bez ikakvih primjera.¹⁴⁴

3.2.4. Četvrti razred

Nastavne teme povezuje s dubrovačkim idiomom za četvrti razred u NP3333 i NP4433 su jednake: *Područna raslojenost leksika; Lokalizmi, regionalizmi, dijalektizmi; Vrste dijalektizama i Stilska obilježnost dijalektizama*. NPG je, uz prethodno navedene teme, dopunjen nastavnim sadržajima koji se također mogu povezati s dubrovačkim idiomom: *Hrvatska leksikografija. Najstariji hrvatski rječnici. Važniji hrvatski rječnici od kraja XIX. st.*

Uspoređeni gimnazijski udžbenici su *Fon-fon 4* i *Učimo hrvatski 4*. U *Fon-fonu 4* istaknuto je da je dubrovačka štokavština (uz čakavizme) osnovica Della Bellina *Talijansko-latinsko-ilirskoga rječnika*.¹⁴⁵ Naveden je citat iz Kombolove *Povijesti hrvatske književnosti*: „Dubrovnik se na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće čini kao ‘minijturna slika stare ali umorne civilizacije’. Ipak ga s prošlošću povezuje skupljanje, sređivanje i populariziranje, kao i izdavanje slavne književne baštine prošlih, većih stoljeća. To je ipak slavan grad, ugledan u očima drugih hrvatskih pokrajina.”¹⁴⁶

Kod lekcija u kojima je pojašnjena područna raslojenost leksika u obama udžbenicima je rastumačeno da se narječja dijele na dijalekte i mjesne govore. U obama je kao primjer lokalizma naveden *gospar*. Također je u obama udžbenicima pojašnjena podjela dijalektizama, ali u *Učimo hrvatski 4* ponuđeno je više primjera povezivih s temom rada: izrazni dijalektizam – *kušin*, fonološki dijalektizmi – *fala*, *reč*, *pisat*, *moš*, *šenica*. Za značenjski dijalektizam naveden je primjer *gaće* (stand. *hlače*), ali je svrstan pod čakavizme, iako se zapravo pojavljuje i u štokavskome narječju, tj. u dubrovačkome idiomu.¹⁴⁷

Na kraju *Fon-fona 4* u dijelu koji je označen kao 5+ (inačica odjeljka koji se u udžbenicima obično naziva: *Za one koji žele znati više*) ponuđena je praktična tablica za

¹⁴³ usp. Snježana Zrinjan 2009 (3): 11

¹⁴⁴ usp. op. cit.: 50

¹⁴⁵ usp. Dragica Dujmović-Markusi 2014 (4): 138

¹⁴⁶ op. cit.: 139

¹⁴⁷ usp. Dragica Dujmović-Markusi 2014 (4): 46

ponavljanje obilježja hrvatskih narječja (u njoj se nalaze obilježja štokavskoga narječja, koja nisu bila navedena u udžbeniku istoga autora i izdavača za drugi i treći razred):

U tablici su usustavljena neka obilježja hrvatskih narječja.

GLASOVI	
čakavsko narječje	<ul style="list-style-type: none"> zamjena glasova: <i>m</i> se na kraju nastavka zamjenjuje sa <i>n</i> (<i>zvirin</i>), <i>lj</i> se zamjenjuje sa <i>j</i> (<i>jubav</i>) gubljenje glasova: <i>meu</i> (<i>među</i>) uz slogotvorno <i>r</i> pojavljuje se popratni vokal (<i>parst</i>)
kajkavsko narječje	<ul style="list-style-type: none"> ne provodi sibilizaciju: <i>nogi</i> javlja se tzv. protetičko <i>v</i>: <i>vučiti</i> <i>l</i> ostaje na kraju sloga: <i>došel</i>
štokavsko narječje	<ul style="list-style-type: none"> gubljenje glasova: <i>oću</i> (<i>hoću</i>) glas <i>h</i> ponekad se zamjenjuje drugim glasom: <i>kruv</i> stezanje <i>ao</i> u <i>o</i> ili <i>a</i>: <i>poso</i>, <i>poša</i>
OBLICI I SINTAKSA	
čakavsko narječje	<ul style="list-style-type: none"> u mnogim su se govorima sačuvali stari oblici za padeže, primjerice L mn. na <i>-ah</i>: (<i>po</i>) <i>rukah</i> infinitiv glagola gubi krajnje <i>i</i>: <i>kantat</i> sažeti su oblici posvojnih i upitno-odnosnih zamjenica: <i>ki</i> (<i>koji</i>) posvojni genitiv rijetko se zamjenjuje posvojnim pridjevom: <i>vrata grada</i> (<i>gradska vrata</i>)
kajkavsko narječje	<ul style="list-style-type: none"> u mnogim su se govorima sačuvali stari oblici za padeže, primjerice G mn. imenica ženskoga roda obično ima ništični nastavak: <i>knjig</i> u 3. l. mn. prezenta glagoli proširuju osnovu sa <i>-ju</i>: <i>moreju</i> vrlo su česte umanjenice: <i>kokotiček</i> čest je infinitiv na kraju rečenice: <i>Kaj me nisi čula zvati?</i> određeni pridjev može biti i dio imenskoga predikata: <i>On je dobri muž.</i>

Slika 3¹⁴⁸

štokavsko narječje	<ul style="list-style-type: none"> u većini se govora ne razlikuje upotreba određenoga i neodređenoga oblika pridjeva, nego se upotrebljava samo određeni oblik: <i>čovjek oštrog pera</i> u većini se govora izgubio glagolski prilog prošli (na <i>-vši</i>) infinitiv glagola često gubi krajnje <i>i</i>: <i>pivat</i>, <i>znat</i> konstrukcija <i>za</i> + infinitiv: <i>dobro za jesti</i>
LESIK	
čakavsko narječje	<ul style="list-style-type: none"> Česti su talijanizmi: <i>kantat</i> (<i>pjevati</i>), <i>kantun</i> (<i>ugao</i>), <i>ponistra</i> (<i>prozor</i>), <i>škoj</i> (<i>otok</i>).
kajkavsko narječje	<ul style="list-style-type: none"> Česti su germanizmi i hungarizmi: <ul style="list-style-type: none"> <i>glaz</i> (<i>staklo</i>), <i>fletno</i> (<i>hitro</i>), <i>kušlec</i> (<i>poljubac</i>), <i>falinga</i> (<i>mana</i>), <i>škoda</i> (<i>šteta</i>) <i>betežen</i> (<i>bolestan</i>), <i>pajdaš</i> (<i>prijatelj</i>).
štokavsko narječje	<ul style="list-style-type: none"> Česti su turcizmi: <i>ambar</i> (<i>spremište</i>), <i>avlija</i> (<i>dvorište</i>), <i>komšija</i> (<i>susjed</i>), <i>orož</i> (<i>pijetao</i>), <i>pendžer</i> (<i>prozor</i>), <i>odžak</i> (<i>dimnjak</i>), <i>čorav</i> (<i>slijep</i>), <i>badava</i> (<i>uzalud</i>).

Slika 4¹⁴⁹

¹⁴⁸ op. cit.: 54

¹⁴⁹ op. cit.: 55

U tablicama su ponovno izostavljena neka obilježja štokavskoga narječja koja su navedena pod obilježja čakavskoga narječja. Sadržaj odjeljka s glasovima na *slici 3* već je prokomentiran u ovome radu. U odjeljku posvećenome oblicima i sintaksi uočljivo je da se samo čakavskome narječju pripisuju stari padežni oblici, sažeti oblici zamjenica i posvojnih pridjeva te genitiv nezamijenjen pridjevom. To su obilježja i čakavskoga i štokavskoga narječja. Činjenica je da se učenici s tim obilježjima susreću i u štokavskim tekstovima koji se nalaze u čitankama i u udžbenicima hrvatskoga jezika. Zbog toga tekstove mogu prepoznati kao čakavske, iako oni to nisu. Primjerice, u *Himni slobodi*, štokavskoj pjesmi, nalazi se sažeti oblik zamjenice *koji* u akuzativu jednine – *kojemu*: ...dar u kom sva blaga...¹⁵⁰ Nadalje, u odjeljku koji se odnosi na leksik, talijanizmi su navedeni samo kao obilježja čakavskoga narječja, a činjenica je da se pojavljuju duž cijele obale zbog povijesnih razloga. Dubrovačka književnost obiluje talijanizmima.

Nepažljivo pristupanje obilježjima pojedinih narječja (ili njihovo zapostavljanje) u udžbenicima Hrvatskoga jezika svakako nosi posljedice: primjerice, traži veći ulog nastavnika koji to gradivo želi prenijeti učenicima (jer mora nabaviti adekvatne nastavne materijale) i pridonosi nezainteresiranosti i konfuzijama učenika (pogrešno prepoznaju obilježja narječja).

¹⁵⁰ primjerice, Katalinić i dr. 2014 (8): 44–45 (pjesma se nalazi u svim osnovnoškolskim čitankama za 8. razred OŠ i svim srednjoškolskim čitankama za 2. razred SŠ)

4. ČAKAVŠTINA DUBROVAČKOGA IDIOMA

U ovome će se poglavlju ukratko navesti neke od značajki kojima se dubrovački idiom „preklapa“ s čakavskim narječjem i zbog kojih ga učenici katkada (što je potvrđeno anketom) prepoznaju kao čakavski idiom.

Iako je nedvojbeno da dubrovački idiom pripada istočnohercegovačko-krajiškomu ili (i)jekavskomu novoštokavskomu dijalektu¹⁵¹, postoji mišljenje o njegovu čakavskome podrijetlu. Josip Lisac navodi postojanje teze da je dubrovačko područje prvotno bilo čakavsko (ili eventualno čakavsko-štokavsko) i ikavsko pa je s vremenom štokavizirano i ijekavizirano utjecajem istočnohercegovačkoga zaleđa. Oспорava je dokazima: s jedne strane, dubrovački čakavizmi podudaraju se s mnogim drugima u zapadnoštokavskim idiomima, a, s druge strane, u dubrovačkoj zoni nema karakterističnih hercegovačkih ikavizama, ali ima sličnih s istočnobosanskim dijalektom (pa se mora zaključiti da je riječ o zajedničkim zapadnoštokavskim razvojnim tendencijama, jer ne postoji mogućnost „susjednoga“ utjecanja). Liščeva je teza da Dubrovačko primorje nikada nije bilo čakavsko ni ikavsko, već da je uvijek imalo istočnohercegovačku osnovicu. Osjetna odstupanja od istočnohercegovačkoga dijalekta tumači kao knjiške utjecaje na jezik dubrovačkih pisaca i utjecaje susjednih govora.¹⁵²

Bitno je napomenuti da se dubrovački književni jezik drugačije razvijao od lokalnoga dijalekta (U prilog tomu idu Rešetarova zapažanja, koja Mario Grčević parafrazira, da čim je neko Držićevo djelo „književnije“, tim se više u njemu ističu ikavizmi. Zaključuje da je Držićeva proza u smislu govora njegovih Dubrovčana čisto jekavska, dok su mu pjesme pretežno ikavske.¹⁵³). Prva dubrovačka svjetovna lirika metrički i rječnički se nadovezuje na crkvene pjesme starijega postanka (čakavske), po ukrasnim sredstvima na pučku pjesmu (štokavsku i čakavsku), a po pomodnim motivima na „prekomorske“ uzore.¹⁵⁴ Čakavština te lirike može se pripisati ne samo utjecajima čakavske pismenosti nego i tome što u Dubrovniku ima dosta čakavskog stanovništva u to vrijeme kada nastaje lirika.¹⁵⁵ Nadalje, sve dijalektalne osobine koje se u dubrovačkom renesansnom pjesničkom jeziku smatraju

¹⁵¹ usp. Lisac 2009: 98

¹⁵² Dubrovačko područje ne nalazi se u blizini granice s istočnohercegovačkim dijalektom.

¹⁵³ usp. Grčević 2011: 33

¹⁵⁴ Kao dokaz Mirko Deanović navodi pjesmu *U sej vrime godišta* i neke kolende. (usp. Deanović 1936:

¹⁵⁵ usp. Krstić 1942: 414

čakavizmima, i stoga književnim jezičnim obilježjem, nalaze i u dubrovačkim redakcijama srednjodalmatinskih pučkih liturgijskih predložaka, koje su ih inače sasvim prilagodile dubrovačkom govoru. Neke od njih su: ikavski refleks jata¹⁵⁶, *va-* umjesto *u-*¹⁵⁷, *dojdem* umjesto *dođem*¹⁵⁸, *-l* umjesto *-o* na kraju sloga¹⁵⁹, svršeni prezent u značenju budućeg vremena¹⁶⁰ i dr.¹⁶¹ To su čakavski alteriteti.

Alteriteti su jezične činjenice nižeg razlikovnog ranga drugosti od drugih, ali ne od svih.¹⁶² Dakle, riječ je o jezičnim pojavama koje su karakteristične za čakavsko, ali se pojavljuju i u drugim narječjima. Njima pripadaju i adrijatizmi, koji su spomenuti u prethodnim poglavljima rada (fonetska neutralizacija /m/ > /n/ na početku relacijskoga morfema; depalatalizacija /lj/ > /j/¹⁶³, gubljenje početnog *-t*¹⁶⁴, sintaktička konstrukcija *za + infinitiv*¹⁶⁵), konsonantske skupine *šk*, *šp*, *št* u primljenica¹⁶⁶, razvojni oblici *vsb* > *vs*¹⁶⁷, neproširena osnovica u imenica muškog roda¹⁶⁸, ništični nastavak za G mn. sviju rodova, talijanizmi¹⁶⁹, unifikacija /u/ na početku relacijskog morfema 3. l. mn. prezenta¹⁷⁰ i brojne

¹⁵⁶ Vidljiv je u pjesmama *Blažen čas i hip: lip, mista, vrime, gdi, slidih, vidih...* (usp. Dujmović-Markusi i Rossetti-Bazdan 2013 (2): 109) i *Prvi pogled: cvitje, prolije...* (usp. skupina autora 2015 (2): 89), u *Dubravci: lipos, svitlos, ovd, vrime...* (usp. op. cit.: 148–149) i u mnogim drugim djelima starije dubrovačke književnosti koja su propisana NP-om i koja se nalaze u čitankama hrvatskoga jezika.

¹⁵⁷ *Posvetilište Abramovo: vazmi junaka, vazmite oštrilo* (usp. op. cit.: 108)

¹⁵⁸ *Dundo Maroje: dojd* (usp. <http://vetarsabalkana.com/d/513918/d/marin-dri---dundo-maroje.pdf>: 61)

¹⁵⁹ *Blažen čas i hip: vidil* (usp. Dujmović-Markusi i Rossetti-Bazdan (2) 2013: 109), *Grem si grem: misal* (usp. op. cit.: 110), *Draž je od zlata: vesel* (usp. op. cit.: 109)

¹⁶⁰ *Odiljam se: bude vjeran biti, bude potruditi...* (usp. Dujmović-Markusi 2013 (2): 111)

¹⁶¹ Katičić 1989: 322

¹⁶² usp. Lina Pliško: *Čakavsko narječje (predavanja)*, preuzeto za kolegij Uvod u dijalektologiju hrvatskoga jezika na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli u listopadu 2011. godine: stranica s popisom čakavskih alteriteta nije numerirana, ali je priložena na kraju rada.

¹⁶³ *Dubravka: lipe...* (usp. skupina autora 2015 (2): 148–149), *Jeđupka: lita* (usp. op. cit.: 112)

¹⁶⁴ *Dubravka: mlados, lipos, svitlos* (usp. skupina autora 2015 (2): 148–149), *Osman: milos, oholas* (usp. op. cit.: 151)

¹⁶⁵ *Dundo Maroje: za rijet, za odnosit, za dovršit...* (usp. op. cit.: 144)

¹⁶⁶ *Dubrovačka trilogija: škufijicu* (usp. skupina autora 2015 (3): 214)

¹⁶⁷ *Blaženi čas i hip: vas posluh* (usp. Dujmović-Markusi i Rossetti-Bazdan 2013 (2): 109), *Nemoj, nemoj, ma ljubice: vas tvoj ures* (usp. skupina autora 2015 (2): 153)

¹⁶⁸ *Dubravka: viri* (usp. skupina autora 2015 (2): 149) *Osman: vrhe* (usp. op. cit.: 150)

¹⁶⁹ *Ekvinocijo: namurala, gusta, finalmente, dunkve...* (usp. skupina autora 2015 (1): 87–88)

¹⁷⁰ *Pjesanca upomoć poetam: da poju...* (usp. skupina autora 2015 (2): 107) *Posvetilište Abramovo: čijem brašno pripravlju...* (op. cit., 108)

druge.¹⁷¹ Skeniran dokument alijeteta i alteriteta čakavskoga narječja priložen je na kraju rada.

Na popisu čakavskih alijeteta, „jezičnih činjenica najvišega razlikovnoga ranga drugosti od svih“¹⁷², nabrajaju se oblici zamjenice *ča*: *ča* (*če, čo, ca, ce*); *česa* (*ničesa, nečesa, sačesa/svačesa*), *zač, poč, nač, vač/uč*; *neč/neš/nič, niš, ništo, čagod, čigov* (*ničigov, nečigov...*) itd. Iva Lukežić ih definira kao „vlastitosti“ koje su proširene samo u čakavskim organskim dijalektima te napominje kako je u njima sačuvan izvorni suglasnik *č-* iz osnove zamjenice *ča*.¹⁷³ Premda su to obilježja isključivo čakavskih idioma, činjenica je da su prisutna u tekstovima starije dubrovačke književnosti koji se mogu pronaći u čitankama hrvatskoga jezika.

Primjerice, zamjenica *ča* nalazi se u ulomku *Šestoj gospođi* iz *Jeđupke* Mikše Pelegrinovića (...*tko ne kuša ljubav ča je...*)¹⁷⁴, prilog *zač* pojavljuje se u pjesmi *Moja plavca* Mavra Vetranovića (...*zač ne imam...*)¹⁷⁵. U Vetranovićevu *Posvetilištu Abramovu* prisutni su još neki od čakavskih alijeteta (...*ničesa ne gledaj...*, ...*čijem brašno pripravlju...*, ...*zač se mrak stiskuje...*)¹⁷⁶.

Prema svemu navedenome, učeničko svrstavanje dubrovačkoga idioma pod čakavsko narječje može se promatrati kao rezultat njegova poznavanja obilježja čakavskoga narječja (koja su navedena u udžbenicima i prisutna u tekstovima starije dubrovačke književnosti). Stoga se tu grešku ne bi trebalo tumačiti kao učenikovu grešku, već kao grešku nastavnika (koji učenika nije dobro uputio), te kao grešku izdavača udžbenika i čitanke (koji tome nije posvetio dovoljno pozornosti).

¹⁷¹ usp. Lina Pliško: *Čakavsko narječje (predavanja)*, preuzeto za kolegij Uvod u dijalektologiju hrvatskoga jezika na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli u listopadu 2011. godine: stranica s popisom čakavskih alteriteta nije numerirana.

¹⁷² id.

¹⁷³ Lukežić 2012: 226

¹⁷⁴ usp. skupina autora 2015 (2): 109

¹⁷⁵ usp. Dujmović-Markusi i Rossetti-Bazdan 2013 (2): 114

¹⁷⁶ usp. skupina autora 2015 (2): 108–109

5. ISTRAŽIVANJE NASTAVNIKA

Jedna od okosnica ovoga rada anonimno je anketno istraživanje srednjoškolskih nastavnika Hrvatskoga jezika koje je provedeno preko međumrežne stranice <https://www.surveymonkey.com/r/M38J2JZ> od 5. do 13. prosinca 2015. godine. Poveznica ankete objavljena je na *Facebookovim* stranicama *Stručni ispiti – Hrvatski jezik i književnost*¹⁷⁷ i *Online čitanka*¹⁷⁸ s molbom da se odazovu srednjoškolski nastavnici Hrvatskoga jezika i sudjeluju u istraživanju za potrebe diplomskoga rada. Odazvalo se dvadeset i sedmero nastavnika. Dakle, uzorak ispitanika je slučajan i nepoznat.

Anketa se sastoji od deset pitanja. Na temelju prvoga pitanja (u kojemu se tražio odabir „vrste“ srednje škole u kojoj predaju) ispostavilo se da 70 % anketiranih nastavnika predaje u strukovnim školama, a 30 % u gimnazijama. Drugim pitanjem saznalo se u kojim regijama anketirani nastavnici predaju: 43 % nastavnika predaje u središnjoj Hrvatskoj i gradu Zagrebu (toj regiji pribrojili smo 4 % odgovora koji su se svrstali pod Hrvatsko zagorje); 30 % u Dalmaciji (toj regiji pribrojili smo 4 % odgovora koji su se svrstali pod Sjeverno primorje), 19 % u Slavoniji, 4 % u Istri i 4 % u Lici. Trećim zadatkom tražila se ocjena važećega nastavnoga program Hrvatskoga jezika za 2. razred srednje škole. Ukupna ocjena je 2,59. Troje nastavnika ocijenilo ga je nedovoljnom, devetero dovoljnom, dvanaestero dobrom, dvoje vrlo dobrom i jedan odličnom ocjenom. Činjenica je da se srednjoškolska nastava Hrvatskoga jezika izvodi temeljem nastavnih programa koji su stari dvadeset godina. Krajnje je vrijeme da se pozornost usmjeri njihovim doradama koje bi rezultirale većim zadovoljstvom nastavnika i učenika, a time i uspješnijim rezultatima. Reformiranje NP-a bi se prvo trebalo odnositi na ispravak pogrešaka (što se teme rada tiče, uočeno je zapostavljanje štokavskoga narječja), ali i na prilagođavanje nastavnih sadržaja učenicima. Ostatak ankete usmjeren je na problematiziranje sadržaja koji su povezani s dubrovačkim idiomom, a s kojima učenici imaju poteškoće. Četvrto pitanje otvorenoga je tipa i glasi: *Koja su djela i pisci učenicima drugih razreda srednje škole najteži i zašto?* Prvotna namjera bila je pitanje oblikovati u: *Koja su djela i pisci starije hrvatske književnosti učenicima drugih razreda srednje škole najteži i zašto?* Međutim, novom inačicom moguć je bolji uvid u položaj pisaca starije hrvatske književnosti naspram pisaca svjetske književnosti.¹⁷⁹ Većina nastavnika nije

¹⁷⁷ <https://www.facebook.com/groups/642872332443582/>

¹⁷⁸ <https://www.facebook.com/groups/246588048793339/>

¹⁷⁹ Zapravo se htjelo zadržati oba pitanja, no zbog ograničenosti (stranica dopušta stvaranje ankete od samo deset pitanja, a svako dodatno se naplaćuje) se odlučilo za samo jedno – ono kojim se više otkriva.

nabrojala pisce i djela, već su grupirali. Dvadeset i šestero (jedan je odgovor nevažeći jer nije odgovoreno na pitanje) je spomenulo pisce hrvatske renesanse i/ili baroka.¹⁸⁰ Prema tomu svi su nastavnici bar dijelom svoga odgovora spomenuli hrvatske pisce renesanse i/ili baroka) – od toga je jedanaestero navelo konkretno dubrovačke stvaraoce (Marina Držića, Džoru Držića, Mavra Vetranovića, Ivana Gundulića i Junija Palmotića)¹⁸¹.

Peto pitanje odnosilo se na nedostatke važećega NP-a: *Kada biste mogli mijenjati nastavni program hrvatske renesansne i barokne književnosti za 2. razred srednje škole, što biste promijenili i zašto?* Dvadeset i šestero je nastavnika odgovorilo, s tim da je dvoje skrenuo s teme pitanja. Odgovori su kategorizirani u pet skupina:

a) rasterećenje programa na ključne pisce

Najviše, tj. deset nastavnika savjetovalo je redukciju propisanih nastavnih sadržaja na ključne pisce i djela. Neki od odgovora su: *Smanjila bih opseg djela, dakle kvantitetu, a poradila na kvaliteti jer kvaliteta pati na račun kvantitete.; Hrvatski barok općenito je težak iako bih izdvojila Gundulića kojeg je važno obrađivati zbog hr. kulture, ostalo bi trebalo izbaciti i zamijeniti vježbom pravopisa, stvaralačkog prepričavanja i slično.; Bojim se da ne bi Bog zna što ostalo u programu. Realnija varijanta: reducirala bih hrvatsku petrarkističku poeziju, ostavila najvažnija djela (Gundulić, Marulić, Držić) za obradu – ali samo po ulomcima, ne lektirno. To je izvedivije u strukovnoj školi jer otprilike polovica učenika ide na A-razinu Državne mature iz hrvatskog, i ta se djela nalaze na popisu.*

b) standardizirani prepjevi

Šest nastavnika predložilo je prepjeve na hrvatskome standardnome jeziku (neki predlažu prepjeve uz originalni tekst, a neki isključivo prepjeve). Primjerice: *Promijenila bih cijeli program jer je suludo da učenici u 2. srednje to uopće čitaju. Ako se već radi kronološki, onda bi se trebali čitati suvremeni prepjevi ili ulomci jer se ovako pravimo da učenici to čitaju, a i najbolji posustaju.; Takve bih tekstove pojednostavila i dodala bih im standardizirani prijevod. Ulomci iz Hektorovićeve "Ribanja..." uz originalni tekst imaju i prevedeni, što olakšava analizu. Radi se o čitanci Književnost 2 Snježane Zrinjan.*

c) premještanje programa starije hrvatske književnosti u završni razred

Četvero nastavnika predložilo je prestrukturiranje NP-a tako da se nastavni sadržaji starije hrvatske književnosti prebace u završni razred, kada su učenici spremniji za njih. Neki

¹⁸⁰ Što ne znači da je ostalih petnaestero nabrojilo „nedubrovačke“ pisce, već je većina odgovora bila grupiranje u „hrvatske pisce renesanse i/ili baroka“. Među odgovorima su spomenute i Danteova *Božanstvena komedija* te Tassov *Oslobođeni Jeruzalem*.

¹⁸¹ Uz njih su nabrojani J. Habdelić, P. Zoranić, T. Brezovački i Frankopani.

od odgovora su: *Nekronološkim pristupom nastavi književnosti prebacila te sadržaje u nastavni program 4. razreda srednje škole kada su djeca načitanija, odraslija, zrelija i lakše bi savladavali taj dio nastavnog programa.; Ne bih ga stavila u 2. razred srednje škole jer je neprimjeren za tu dob.; Stavila bih obradbu tih razdoblja u završni razred.*

d) povećanje satnice

Troje nastavnika izrazilo je želju za povećanjem satnice. Npr.: *...puno više sati za svakoga pisca da se uđe u srž i da učenici mogu shvatiti njihovu važnost i doprinos, kako hrvatskoj, tako i svjetskoj književnosti. Ovako, samo preletimo i sve se svede na to što je tko napisao i najčešća opaska učenika je da ne razumiju jezik.*

e) ništa ne bi mijenjali

Dvoje nastavnika izjasnilo se da ne bi mijenjali važeći NP. Uvidom u njihove odgovore saznalo se da predaju u strukovnim školama. Jedan od odgovora je: *Teško da bih išta promijenila. Naime, učenici uče reprezentativna djela hrvatske književnosti. Smatram da su sva književna djela važna za njihov razvoj i promatranje povijesnih zbivanja te povijesti književnosti.*

Šesto pitanje temelji se na nastavničkom iskustvu poučavanja toga korpusa, a glasi: *Imate li savjet za olakšavanje poučavanja nastavnih sadržaja starije hrvatske književnosti?* Dvadeset šestero je nastavnika odgovorilo. Odgovori su ponovno kategorizirani u nekoliko skupina po učestalosti:

a) korištenje suvremenim prepjevima

Desetero nastavnika predložilo je korištenje suvremenim prepjevima, ali samo troje napominje da bi se njima koristili uz originale. Neki od prijedloga glase: *Usporedno čitanje dijelova iz izvornika i suvremenih prepjeva (M. Grčića), čitanje zanimljivih ulomaka iz kulturnopovijesnih studija o Dubrovniku u 16. i 17. st. prije obrade pojedinih djela i sl.; Prijevodi i pronalazak aktualnosti u djelima; Olakšat će upravo ranije navedeno (u prethodnome zadatku ispitanik je odgovorio da je problem u jeziku i da su potrebni prijevodi na standard) i analiziranje "zabavnijih" djela poput Nalješkovićevih komedija. Na primjer, interpretacija neke lascivnije Nalješkovićeve maskerate zasigurno će više zainteresirati učenike od, primjerice, Pavlimira. Posljednji odgovor predlaže izmjenu NP-a tako da se uvedu atraktivniji sadržaji (što predlaže i jedna anketirana učenica u drugome istraživanju). Svim bi učenicima u sjećanju zasigurno ostale Kate Kapularica Joakima Stullija ili Gomnaida Junija Palmotića.*

b) aktualizacija

Osmero nastavnika savjetovalo je aktualizaciju. Međutim, aktualizacija bi se trebala podrazumijevati, a ne posebno isticati. Neki od odgovora su: *Aktualizacija. Nema druge nego učenike uvući u priču o njima samima. Ono što im je važno, ono što ih dira. Naći poveznicu s temama, a ako to ne uspije – naći pregršt zanimljivosti kojima će se začiniti predavanja. Sve uz dozu kvalitetnog humora i istinske inspiracije nastavnika.; Ukratko prepričati dijelove koji su im nerazumljivi, aktualizirati sadržaje koliko je to moguće.*

c) rad na ulomcima

Troje nastavnika predložilo je rad na ulomcima. Npr.: *Rad na ulomcima i bolja izdanja tekstova ili rad na suvremenim prepjevima.* Rad na ulomcima skreće učeničku pozornost na ključne dijelove teksta i tako omogućuje bolju recepciju djela. Upravo ključni ulomci zadani su u čitankama hrvatskoga jezika. Međutim, u njima nije posvećena dovoljna pozornost nepoznatome leksiku pa ih učenici bez nastavničke pomoći ili služenja rječnikom ne mogu u potpunosti razumjeti.

Šesti zadatak ankete odnosi se upravo na iskustvo rješavanja problema nepoznatoga leksika. Budući da se sastoji od dvaju pitanja: *Kako učenici rješavaju problem nerazumijevanja leksika? Zahtijevate li da nauče značenje najčešćih manje poznatih riječi?*, odgovori su podijeljeni u dvije kategorije. Prva kategorija orijentirana je na traženje značenja nepoznatoga leksika. Ispitanici su ponudili dva rješenja:

a) predavač i učenici zajedno dolaze do značenja nepoznatoga leksika

Osmero ispitanika izjasnilo se da pomažu učenicima u rješavanju problem nepoznatoga leksika, bilo da ih usmjeravaju ili ga izravno kažu. Primjerice: *Stalno ponavljam značenje najčešćih riječi i bilježim značenje na ploču tijekom sata (kad se prvi put s takvom riječju susretnemo), u paru ili skupini rade na kraćim vježbama parafraziranja kraćih dijelova teksta na suvremeni hrvatski jezik. Očekujem snalaženje u ulomcima iz obrađenih djela.* Neki nastavnici su inovativniji pa smišljaju igre kojima potiču učenike: *Uglavnom se „bore” s prijevodima ispod teksta pa stvaraju svoj prijevod. Igramo igru „prevođenja” pa onda pokušavamo tekstove „prevoditi” na suvremeni jezik što za njih predstavlja svojevrsni izazov.*

b) učenici samostalno dolaze do značenja nepoznatoga leksika

Devetnaestero ispitanika od učenika zahtjeva samostalno snalaženje s nepoznatim leksikom uz pomoć čitanke ili rječnika. Neki od njih traže pripremu kod kuće, čime štede vrijeme nastavne jedinice: *Prije svake nastavne jedinice tražim da u bilježnice napišu nepoznate riječi, arhaizme, regionalizme, što god se nalazi u djelu koje ćemo obrađivati. Nakon toga, obrada je puno lakša. Zahtijevam da se znaju izraziti na standardnom jeziku (...),*

a manje poznate riječi znat će koliko im treba – za Državnu maturu. Za samostalno služenje rječnikom potrebno je mnogo vremena (i posjedovanje rječnika) pa nije „zahvalno“.

Međutim, neki se učenici oslanjaju isključivo na kontekst: *Pokušavaju dokučiti značenje riječi ovisno o kontekstu.* „Ako se pokaže da u književnom tekstu postoje učenicima nepoznate riječi, zadatak je nastavnika otkriti njihovo značenje.“¹⁸²

Druga kategorija posvećena je zapamćivanju nepoznatoga leksika. Odgovori su ponovno podijeljeni u dvije skupine:

a) učenici moraju upamtiti nepoznat leksik

Samo petero nastavnika zahtjeva od učenika da upamte najčešće nepoznate riječi. Neki od odgovora su: *Učenici prevode i, naravno, moraju upamtiti značenje nepoznatih riječi.; Značenje manje poznatih riječi najčešće je objašnjeno u čitankama. Zahtijevam učenje samo riječi koje se često koriste ili koje su im od iznimne važnosti za djelo.*

b) učenici ne moraju upamtiti nepoznat leksik

Dvadeset dvoje nastavnika ne traži od učenika da pamte najčešće manje poznate riječi. Primjerice: *Najčešće ga ne rješavaju, nego idu linijom manjeg otpora. Ne očekujem da nauče značenje riječi.* Ipak, neki su nastavnici svjesni da dolazi do pasivnoga usvajanja leksika: *Ne tražim ih da nauče njihovo značenje jer se tipične nepoznate riječi ionako ponavljaju iz teksta u tekst pa ih njihovo značenje pasivno usvoje.*

Manje poznate riječi tekstova starije hrvatske književnosti uglavnom su štokavizmi i čakavizmi. Stoga se osmo pitanje odnosi se na korelaciju starije hrvatske književnosti s dijalektologijom: *Povezujete li nastavno područje jezika, tj. dijalektologiju s tekstovima starije hrvatske književnosti? Ako povezujete, kako?* Dvadeset i četvero ispitanika potvrdno je odgovorilo. Većina ih povezuje vrlo rijetko, a neki samo u četvrtome razredu pri obradi leksikologije. Neki od odgovora su: *Usput navedem poneku zanimljivost, ali za sustavniju unutarpredmetnu korelaciju te vrste u sadašnjem sustavu nema dovoljno vremena (a kolege koji tvrde da ima ili lažu ili se samoobmanjuju ili ne odrade dobar dio programa do kraja 4. r.); Ne često. Jezik radije radim na suvremenijim tekstovima.*

Neki nastavnici tekstove starije hrvatske književnosti rabe kao lingvometodičke predloške: *Da, pri obradi naglasim o kojemu je narječju riječ, a potom se kada učimo dijalektologiju vratim na te primjere; Povezujem tako da uočavamo fonološka i morfološka obilježja pojedinog narječja te uspoređujemo s današnjim stanjem.; Obavezno povezujem. Sama podjela starije književnosti na krugove (dubrovačko–dalmatinski, kajkavski i sl.) veže*

¹⁸² Nikolić 1988: 214

nas za uključivanje dijalektologije u priču. U praksi to izgleda tako da učenici dobiju određeni tekst i prije bilo kakve obrade moraju prepoznati o kojem se dijalektu radi.

Troje nastavnika negativno je odgovorilo: *Ne povezujem jer za to jednostavno nema dovoljno vremena prema planu i programu, ali bi to bilo korisno. Učenicima su uglavnom drugi dijalekti nerazumljivi te je recepcija takvih književnih tekstova teža.* Temeljem posljednjega odgovora otvara se problematičnost učeničkoga nerazumijevanja „drugih dijalekata“, čime se sugerira da učenici bolje razumiju tekstove pisane „svojim“ dijalektom.

Zato se deveto pitanje odnosi na utjecaj zavičajnoga govora na razumijevanje tekstova starije hrvatske književnosti: *Utječe li zavičajni govor učenika na njihovo razumijevanje tekstova starije hrvatske književnosti? Obrazložite svoj odgovor.* 63 % ispitanika smatra da postoji povezanost, a 37 % smatra da ne postoji. Samo dvadeset četvero ispitanika obrazložilo je odgovor. Neka od pozitivnih obrazloženja su: *Naravno da utječe. Ako se neki učenik nije susreo s određenim leksemima ni u standardu ni u zavičajnom govoru, teško da će znati njihovo značenje.; Što im je zavičajni govor sličniji dijalektu književnog djela, to je razumijevanje istog lakše jer nemaju svi jednako predznanje. Npr. koliko Dalmatincima neće biti jasan Brezovački, toliko kajkavcima neće biti jasan Držić.*

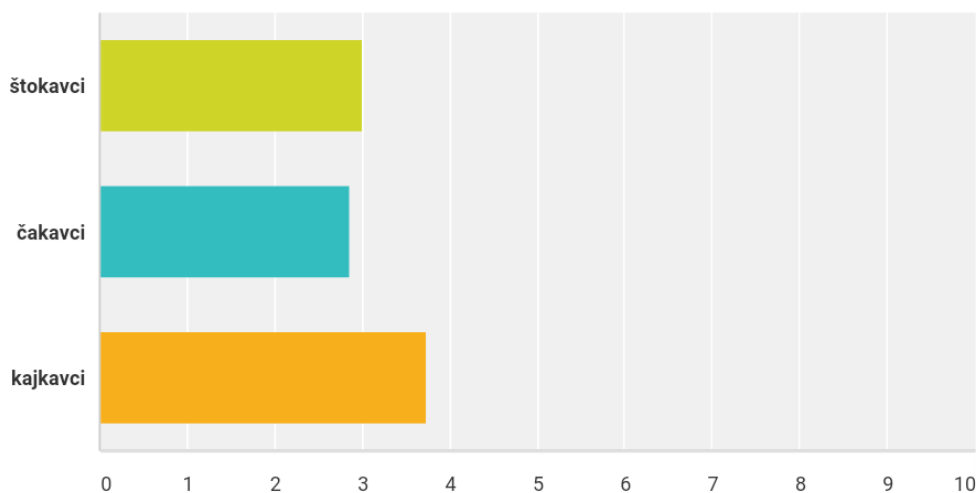
Neka od negativnih obrazloženja su: *Ne utječe značajno jer je zavičajni govor učenika 21. stoljeća daleko od govora iz književnih tekstova starije hrvatske književnosti.; Smatram da zavičajni govor ne utječe na razumijevanje tekstova. Utječe njihova načitanost i učenje.*

Uvidom u ankete ustanovljeno je da nastavnici sa zagrebačkoga područja smatraju da zavičajni govor ne utječe na razumijevanje tekstova starije hrvatske književnosti. Međutim, Zagreb je urbano područje, a u svim većim urbanim sredinama govori se uglavnom urbanim idiomom koji ne sadrži odlike narječja na čijem se prostornome području nalazi. Stoga nije iznenađujuće da u većim urbanim sredinama nema utjecaja zavičajnoga govora na razumijevanje tekstova starije hrvatske književnosti, jednako kao što će zavičajni govor nekoga mjesta na nekome od hrvatskih otoka (gdje se u izolaciji čuvaju specifičnosti čakavskoga narječja) imati utjecaj na razumijevanje tekstova starije hrvatske književnosti, primjerice Marulićeve *Judite*. Odgovorom nastavnika koji predaje u Dalmaciji potvrđuje se izneseno: *Učenici su uglavnom čakavci, razumiju gotovo u potpunosti literarni predložak*

U posljednjem zadatku tražila se procjena koliko će učenici pojedinoga narječja razumjeti tekstove starije hrvatske književnosti. Budući da je riječ o kompleksnome zadatku, odgovori su prikazani tablicom. Dvadeset šestero je nastavnika odgovorilo.

Procijenite kako će govornici štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga narječja razumjeti tekstove starije dubrovačke književnosti:

Answered: 26 Skipped: 1

	sve će razumjeti	gotovo sve će razumjeti	pola će razumjeti	gotovo ništa neće razumjeti	ništa neće razumjeti	Total	Weighted Average
štokavci	3.85% 1	19.23% 5	53.85% 14	19.23% 5	3.85% 1	26	3.00
čakavci	3.85% 1	19.23% 5	65.38% 17	11.54% 3	0.00% 0	26	2.85
kajkavci	0.00% 0	0.00% 0	30.77% 8	65.38% 17	3.85% 1	26	3.73

[Comments](#) (19)

Slika 5¹⁸³

Uočljivo je da su ispitanici procijenili čakavce kao one koji bi tekstove starije dubrovačke književnosti trebali razumjeti više od štokavaca i kajkavaca. Ako se uzme u obzir udio čakavskih alijeteta i alteriteta u tekstovima starije dubrovačke književnosti, pretpostavka je realna. Prema tablici su štokavci u nešto slabijoj, dok su kajkavci u „najnezavidnijoj“ poziciji. Dok 65,38 % nastavnika smatra da će čakavci *pola razumjeti*, jednak postotak misli da kajkavci *gotovo ništa neće razumjeti*. Zanimljivo je da jednak postotak ispitanika (3,85 %)

¹⁸³ Tablica je ponuđena autorici ankete pri prikazu odgovorā ispitanikā.

smatra da će štokavci *sve razumjeti* i da *ništa neće razumjeti*, što je u jednu ruku opravdano ako se u obzir uzmu različiti štokavski dijalekti. Neočekivana je jednakost postotka za kajkavce i štokavce da *ništa neće razumjeti* (3,85 %).

Samo devetnaestero ispitanika obrazložilo je svoje odgovore. Jedan dio nastavnika smatra da razumijevanje tekstova starije dubrovačke književnosti nema povezanosti s matičnim narječjem te da svi učenici imaju jednake uvjete. Uvidom u ankete ustanovilo se da su to nastavnici koji predaju u regiji središnje Hrvatske, a njima se pridružila i jedna ispitanica iz Dalmacije (njezin je odgovor prvi naveden, a potom slijede neki od ostali): *Kao što sam već rekla, tekstovi starije dubrovačke književnosti su jednako strani učenicima sa svih govornih područja.; Učenicima je teško razumjeti tekstove starije hrvatske književnosti, ali kada ulože trud razumiju.; To ne mogu procijeniti, ali mislim da razumijevanje starije dubrovačke književnosti nema veze s poznavanjem dijalekta, nego je problem u tome što učenici danas ne razumiju niti tekst koji je napisan na standardu budući da nisu usvojili strategije čitanja.; Većina današnjih srednjoškolaca (čak i gimnazijalaca) ne poznaje ni mnoge riječi koje su sastavim dijelom aktivnoga leksika i koje se često mogu pročitati i/ili čuti (npr. njedra) pa je smiješno očekivati da će bez mnogo muke s razumijevanjem moći čitati i tumačiti tekstove stare nekoliko stoljeća s kojima se muči i znatan dio studenata kroatistike.*

Drugi i veći dio ispitanika smatra da su kajkavci u lošijoj poziciji: *Pretpostavljam za kajkavce da ništa neće razumjeti zbog potpuno različitih leksema, na temelju iskustva znam da štokavci gotovo ništa ne razumiju, a čakavci bi trebali razumjeti malo više od ostalih zbog određenih dijalektizama i talijanizama (iako je dubrovačko područje štokavsko).; Kajkavci su u svom dijalektu najdalje dijalektima iz starije hrvatske književnosti.; ... Čakavci i štokavci imaju bolju startnu poziciju za razumijevanje, poznavaju talijanizme, lakše im je.;...Kajkavci će najmanji razumjeti jer se njihovo narječje najviše razlikuje od štokavskog i čakavskog.*

6. ISTRAŽIVANJE UČENIKA

Posljednji od temelja ovoga rada je istraživanje učenika trećih razreda srednjih škola, provedeno u prosincu 2015. godine. Anketi je pristupilo 392 učenika: u Dubrovniku 135, u Puli 48, u Rijeci 56, u Slavonskome Brodu 49, u Varaždinu 51, a u Zagrebu 53 učenika. U svim gradovima anketirane su četverogodišnje strukovne škole (obećana im je anonimnost), dok je u Dubrovniku, uz četverogodišnju strukovnu školu, anketirana trogodišnja strukovna škola te gimnazija. Premda u gornjem desnom uglu ankete postoji praznina za ime i prezime, razred, nadnevak i školu; učenici su obaviješteni da mogu ostati anonimni. Anketiranje se odvijalo tijekom nastave (ne samo Hrvatskoga jezika), a omogućili su ga nastavnici koji su za njega izdvojili desetak minuta od svojih nastavnih sati. Anketa se sastoji od deset pitanja, a njezini rezultati prikazani su u tablicama:

1. Kojom se čitankom i udžbenikom hrvatskoga jezika koristiš?					
DU	PU	RI	SB	VŽ	ZG
U gimnaziji i četverogodišnjoj strukovnoj školi rabe se iste knjige: Dragica Dujmović-Markusi: <i>Književni vremeplov 3</i> , Profil te Dragica Dujmović-Markusi: <i>Fon-fon 3</i> , Profil Učenici trogodišnje strukovne škole nisu naveli autore: <i>Čitanka 3</i> i <i>Jezik 3</i>	Snježana Zrinjan: <i>Književnost 3</i> , udžbenik za četverogodišnje strukovne škole, Školska knjiga				
	Snježana Zrinjan: <i>Vjedi</i> , udžbenik za četverogodišnje strukovne škole, Alfa	Učenici nisu naveli udžbenik hrvatskoga jezika.	Učenici nisu naveli udžbenik hrvatskoga jezika.	Snježana Zrinjan: <i>Hrvatski jezik 3</i> , udžbenik za četverogodišnje strukovne škole, Alfa	Dragica Dujmović-Markusi: <i>Fon-fon 3</i> , udžbenik za gimnazije, Profil

Snježana Zrinjan najzastupljenija je autorica čitanki u anketiranim školama. Uočljivo je da je u zagrebačkoj četverogodišnjoj strukovnoj školi u uporabi udžbenik hrvatskoga jezika koji je namijenjen gimnazijama, dok se uz njega u dubrovačkoj četverogodišnjoj strukovnoj školi rabi i čitanka namijenjena gimnazijama. Učenici dubrovačke strukovne škole nisu naveli autore knjiga kojima se koriste (većina nije navela ni naziv knjige). Također je zamjetno da učenici riječke i brodske škole nisu naveli udžbenike za jezik. Nije sigurno je li riječ o učeničkome nepoznavanju naziva udžbenika i autora ili nekorištenju udžbenika općenito.

2. Jesi li u osnovnoj školi učio/učila obilježja svih hrvatskih narječja?					
DU	PU	RI	SB	VŽ	ZG
97 %: da 3 %: nije sigurno 1%: ne	98 %: da 2 % : ne	98 %: da 2 %: ne	100 %: da	96 %: da 2 %: nije sigurno 4 %: ne	100 %: da

Mali dio učenika izjasnio se negativno ili nesigurno u vezi s tim pitanjem. Može se uočiti da su učenici koji su se izjasnili sa stopostotnim potvrdnim odgovorom ankete rješavali na nastavi Hrvatskoga jezika, dok su učenici koji su izjasnili nesigurnost (npr.: *Ne znam.*, *Valjda.*, *Možda.*, *Spominjali smo nešto.*) ankete rješavali na nastavi Povijesti.

3. Sastoji li se hrvatski standardni jezik od elemenata čakavskoga i kajkavskoga narječja?					
DU	PU	RI	SB	VŽ	ZG
70 % da 6 % nije sigurno ili / 24 % ne	53 % da 14 % nije sigurno ili / 33 % ne	56 % da 13 % nije sigurno ili / 31 % ne	58 % da 17 % nije sigurno ili / 25 % ne	68 % da 13 % nije sigurno ili / 19 % ne	30 % da 26 % nije sigurno ili / 44 % ne

Dio učenika preskakao je ovaj zadatak, ali su te praznine uračunate u postotke znakom „/“ kao „preskočeno“. Njima su priračunati odgovori kojima su učenici izrazili nesigurnost, poput: *Ne znam.*, *Nisam sigurna.*, *Vjerojatno.*, *Možda.* i sl.

4. Kojemu narječju pripada dubrovački govor?					
DU	PU	RI	SB	VŽ	ZG
98,5 % štok. 1 % / 0,5 % čak.	98 % štok. 1 % nije sigurno ili / 1 % čak.	77 % štok. 17 % nije sigurno 6 % čak.	54 % štok. 9 % nije sigurno 37 % štok.	10 % štok. 26 % nije sigurno ili / 64 % čak.	61 % štok. 4% / 35 % čak.

U odgovorima kojima je izražena nesigurnost učenici uglavnom dvoje između čakavskoga i štokavskoga narječja, a u nekoliko anketa vidljivo je prepravljanje prvotnoga odgovora: „čakavskom“ u: „štokavskom“. Pripadnost dubrovačkoga idioma štokavskome narječju najbolje određuju ispitanici koji njime govore te ispitanici koji govore čakavskim

idiomom (Dubrovčani, Puležani i Riječani ostvarili su najveće postotke).

5. Je li hrvatski standardni jezik vrijedniji od zavičajnoga govora? Obrazloži svoj odgovor.					
DU	PU	RI	SB	VŽ	ZG
15 % da	17 % da	21 % da	33 % da	25 % da	26 % da
20 % nije sigurno	24 % nije	24 % nije	21 % nije	25 % nije	26 % nije
ili /	sigurno ili /	sigurno	sigurno ili /	sigurno ili /	sigurno ili /
65 % ne	59 % ne	55 % ne	46 % ne	50 % ne	48 % ne

Nešto više od jedne polovine ispitanika smatra da hrvatski standardni jezik nije vrijedniji od zavičajnoga govora. Svoje odgovore potkrepljuju tvrdnjama koje se oslanjaju na zavičajni govor kao dio jezične baštine i pokazatelj bogatstva jezika. Neki od odgovora su: *Nije, zato jer smo prvo naučili zavičajni govor i ne smijemo se toga sramiti.*; *Mislim da ni jedan nije vrijedniji. U svakodnevnom govoru koristim zavičajni govor, a ako pričam nešto službeno standardni.*; *Blesavo pitanje. Jezik jest narod, da nema standardnog jezika izgubili bi glavno obilježje države. Zavičajni govor je jednako važan za očuvanje posebnosti, autentičnosti i raznolikosti.*; *Mislim da se vrijednosti zavičajnog govora ne trebaju vrednovati na temelju usporedbe s književnim jezikom. Književni jezik proizašao je iz zavičajnih narječja stoga ih ne bi trebalo uspoređivati!!*

Suprotno njima, nešto više od jedne četvrtine ispitanika smatra hrvatski standardni jezik vrijednijim od zavičajnoga govora. Njihova najčešća obrazloženja se oslanjaju na to da je razumljiv svim Hrvatima, zastupljen u javnim ustanovama i „uzornoga izgovora“. Neki od odgovora su: *Da, jer ga svi razumiju, za razliku od zavičajnog kojega razumiju samo stanovnici tog zavičaja.*; *Mislim da je jer bi standardni trebali znati svi stanovnici Republike Hrvatske.*; *Je. Standardni jezik je jedinstven i čist hrvatski, a zavičajni govor je pun posuđenica i pod utjecajem društva.* Jedan od ispitanika misli da mu je hrvatski standardni jezik materinski: *Meni je isto zato što cijeli život govorim književnim jer dolazim iz takvog kraja.* Tim se odgovorom stvara poveznica sa sljedećim anketnim pitanjem:

6. Je li govornicima štokavskoga narječja hrvatski standardni jezik materinski jezik?					
DU	PU	RI	SB	VŽ	ZG
57 % da	23 % da	44 % da	54 % da	47 % da	69 % da
18 % nije sigurno	33 % nije	24 % nije	19 % nije	16 % nije	17 % nije
ili /	sigurno ili /	sigurno	sigurno	sigurno ili /	sigurno ili /
25 % ne	44 % ne	32 % ne	27 % ne	37 % ne	14 % ne

Polovina ispitanika smatra hrvatski standardni jezik materinskim jezikom govornicima štokavskoga narječja. Usporedbom rezultata saznaje se da su u to najuvjereniji štokavci (zatim kajkavci pa čakavci).

U sljedećemu se zadatku istražilo učeničko razumijevanje dubrovačkoga idioma. Zadane su rečenice koje su učenici trebali prevesti na hrvatski standardni jezik ili objasniti njihovo značenje. Sa svim su se rečenicama učenici već trebali susresti jer su preuzete su iz čitanki hrvatskoga jezika za drugi razred SŠ. Jedino su posljednje dvije (*Odiljam se, moja vilo* i *Grem si, grem*) propisane samo u NPG-u, ali svjesno su stavljene da se promotri povezivost matičnoga narječja (moguća stvarna jezična uporaba) s učeničkim mentalnim leksikonom. Rezultati dubrovačkih SŠ podijeljeni su u tri tablice po školama jer je uočena učenička različita spremnost na suradnju (gotovo 90 % učenika trogodišnje strukovne škole nije htjelo surađivati, već je preskakalo zadatak).

DUBROVNIK		
Gimnazija	Riješeno	Najčešće pogreške (u postocima)
	U potpunosti ¹⁸⁴ : 35 % Pola: 54 % Ništa: 11 %	<i>uzroče istini od naše sve slave</i> – 100 % (neki su učenici bili svjesni neznanja pa su taj dio stiha ostavljali praznim ili pod upitnikom, dok ga je većina ili preskočila ili prepisala zamijenivši <i>ures</i> s <i>ukras</i>) <i>kapun</i> – 99 % (učenici su najčešće ostavljali prazninu ili nagađali po kontekstu: <i>hrana, jelo, kupus</i> i sl., a samo je jedan učenik napisao <i>pečena ptica</i>) <i>namuran</i> – 70 % (učenici su ostavljali prazninu ili nagađali po kontekstu: <i>...tko je susretljiv/mamuran /ljut, nije sam.</i>) <i>od negromancije</i> – 40 % (učenici su uglavnom ostavljali prazninu, a rjeđe nagađali: <i>...otvorih moja libra od početka...</i>)

Ostale su pogreške bile podjednako zastupljene. Zamjetno je da je u svim gradovima dio ispitanika *čeljad* izjednačavao s *djecom* (vjerojatno po analogiji s imenicom *čedo*; *...ja nijesam sikur s ovom čeljadi* preveli su: *ja nisam siguran s ovom djecom*), pridjev *pacijent* su poistovjetili s imenicom *pacijent/bolesnik* (*Trjeba je bit pacijent i ugodit se zlu vremenu...* objasnili su: *Treba se prilagoditi vremenu poput pacijenta koji dobiva nove dijagnoze., Treba bit pacijent i uživati u zlom vremenu.*). Dio rečenice: *Kralj je čovjek od ljudi...* neki su pojasnili: *Kralj je čovjek iz naroda.*

¹⁸⁴ Za svaku je kategoriju (u potpunosti, pola, ništa) dopušteno 20 % odstupanja, što znači da su za „u potpunosti“ uvaženi odgovori koji su od 80 naviše % točni.

DUBROVNIK		
Četverogodišnja strukovna škola	Riješeno	Najčešće pogreške (u postocima)
	U potpunosti: 58 % Pola: 35 % Gotovo ništa: 7 %	<i>uzroče istini od naše sve slave</i> – 99,5 % (objašnjenja jednaka kao u prethodnoj tablici; samo je jedna djevojka dočarala da je <i>sloboda pravi uzrok od slave</i>) <i>kapun</i> – 74 % (također objašnjenja jednaka kao u prethodnoj tablici; izgleda kao da su ispitanici prepisivali jer neki učenici nisu napisali ni jednu riječ osim te) <i>Odiljam se</i> – 40% (postotak riješenosti ako se uzme u obzir da pjesma nije propisana u NP4433 ni u NP3333; neki su preveli po kontekstu hrvatske petrarkističke poezije: <i>poklanjam se</i>) <i>namuran</i> – 20 % (objašnjenja kao u prethodnoj tablici)
Trogodišnja strukovna škola	U potpunosti : 0 % Pola: 11 % Gotovo ništa: 89 %	Premalo je ispitanika riješilo zadatak da bi se mogli računati postoci. Međutim, dio je učenika znao značenje <i>kapuna</i> (<i>pijevca</i>).

Pula	
Riješeno	Najčešće pogreške
U potpunosti: 0 % Pola: 23 % Gotovo ništa: 77 %	Učenici su bili nezainteresirani za rješavanje zadatka pa su ga preskakali. <i>uzroče istini od naše sve slave</i> – 100 % (ni jedan učenik nije točno pojasnio) <i>kapun</i> – 100 % (ni jedan učenik nije točno pojasnio) Oni koji su rješavali, razumjeli su talijanizme, a neki su prevodili i one talijanske riječi kojima je u dubrovačkome idiomu pridano drugo značenje (npr. <i>akomodat</i> su preveli kao <i>raskomotiti se</i> : <i>Ma se je trejba s bremenom akomodavat</i> . pojasnili su: <i>Treba se povremeno raskomotiti</i> .).

Rijeka	
Riješeno	Najčešće pogreške
U potpunosti : 31 % Pola: 48 % Gotovo ništa: 21 %	<i>uzroče istini od naše sve slave</i> – 100 % (ni jedan učenik nije točno pojasnio) <i>kapun</i> – 100 % (ni jedan učenik nije točno pojasnio) <i>čeljad</i> – 33 % (jednako objašnjenje kao u prethodnoj tablici) Učenici poznavaju talijanizme (npr. svi su znali značenje talijanizma <i>pacijent</i>).

Varaždin	
Riješeno	Najčešće pogreške
U potpunosti: 4 % Pola: 7 % Gotovo ništa: 89 %	Učenici su bili nezainteresirani za zadatak. Premalo ih je riješilo da bi se mogli računati postoci za najčešće pogreške. Svi su talijanizam <i>pacijent</i> prepoznali kao imenicu (poput: <i>Treba bit pacijent i ugodit zlu; Treba bit bolestan i prilagodit se zlu.</i>), a značenje riječi <i>namuran</i> su nagađali po kontekstu rečenice (<i>Tko je umoran/tužan/mamuran nije sam</i>) Jedan je učenik znao da je <i>kapun</i> pile.

Zagreb	
Riješeno	Najčešće pogreške
U potpunosti: 9 % Pola: 39 % Gotovo ništa: 52 %	<i>uzroče istini od naše sve slave</i> – 100 % (ni jedan učenik nije točno pojasnio) <i>kapun</i> – 100 % (ni jedan učenik nije točno pojasnio) Svi su znali rečenicu: <i>Ma se je trejeba s brjemenom akomodavat</i> te riječ <i>pjat</i> .

Slavonski brod	
Riješeno	Najčešće pogreške
U potpunosti : 4 % Pola: 25 % Gotovo ništa: 71 %	<i>uzroče istini od naše sve slave</i> – 100 % (ni jedan učenik nije točno pojasnio) <i>kapun</i> – 100 % (ni jedan učenik nije točno pojasnio) <i>namuran</i> – 100 % <i>pacijent</i> – 90 % (smatrali su da je riječ o <i>bolesniku</i>)

Iz navedenih tablica može se uočiti da čak ni Dubrovčani ne barataju dobro leksikom starije dubrovačke književnosti (sve je riješilo 58 % ispitanika iz četverogodišnje strukovne škole, a 35 % iz gimnazije). Slijedi ih Rijeka s 31 %. Najmanje su razumjeli (ili se zainteresirali, jer je nelogično da najmanje poznavaju svoj zavičajni govor) učenici dubrovačke trogodišnje strukovne škole te varaždinske i brodske škole.

Prema tome, dokazano je da zavičajni idiom utječe na razumijevanje dubrovačkoga idioma. Najbolje su ga razumjeli dubrovački štokavci i čakavci (jer je činjenica da dubrovački idiom sadrži neke značajke čakavskoga narječja), a najlošije su ga razumjeli kajkavci i štokavci iz unutrašnjosti jer s njim nemaju dovoljno jezičnih obilježja.

Na povezanost leksika i zavičajnoga govora usmjeren je i sljedeći zadatak u kojemu se tražilo prepoznavanje „golog“ leksika kojemu nije ponuđena okolina. Zadano je nekoliko riječi (neke ključne iz djela i neke koje su rjeđe zastupljene). Tablicom su prikazani rezultati:

GRAD	Dubrovnik	Pula	Rijeka	Varaždin	Zagreb	Slavonski Brod
RIJEČ						
<i>dub</i>	85 % hrast, stablo, panj 1 % šuma 14 % /	28 % drvo (u značenju <i>stablo</i>) 72 % /	6 % rupa 6 % dubok 3 % dob 3 % Dubrovnik 82 % /	11 % drvo, hrast 7 % dubina 7 % grob 75 % /	75 % rupa 4 % dubok 21 % /	5 % stablo, 9 % duboko, rupa 3 % šuma 83 % /
<i>dundo</i>	98 % stric, (stariji) gospodin, tetak, ujak 2 % /	33 % stric 67 % /	62 % barba, gospodin, stric, ujak, starac 3 % borba 35 % /	33 % starac, gospodin, stric, deda 3 % blesav 3 % debeo 61 % /	61 % starac, gospodin, barba, stric 12 % tata 8 % kralj 19 % /	59 % čovjek, gospodin, starac 4 % dubok 37 % /
<i>porat</i>	93 % luka (i ulaz) 7 % /	19 % trg 5 % luka 76 % /	55 % luka 3 % lukav 42 % /	14 % pored 7 % grijeh 3 % uvala 3 % more 3 % vratiti se 70 % /	12 % poraz, pad 8 % rat 4 % uspon 76 % /	7 % poraz 3 % more 90 % /
<i>trpeza</i>	92% stol 2 % jela 2 % blagovaonica, kuhinja 1% gozba 3 % /	14 % stolnjak 5 % ostava 81 % /	41 % spremište, smočnica 27 % (raskošan) stol 30 % /	30 % stol, gozba na stolu 7 % špajza 7 % blagovaonica 56 % /	65 % stol, 8 % gozba 4 % boravak 23 % /	68 % stol, 7 % kuhinja 25 % /
<i>bareta</i>	76 % kapa 1 % barjak 1 % puška 22 % /	30 % kapa 70 % /	83 % kapa 17 % /	7 % puška 7 % kapa, šešir 7 % balet 7 % vetrina 72 % /	8 % podrum 8 % kapa 4 % lepeza 84 % /	14 % puška 86 % /

Pregledom tablice može se zamijetiti da su ispitanici riječima pridavali značenje na dva načina:

a) povezivanjem s poznatom riječju preko istoga/sličnoga korijena

Takva su povezivanja česta. Primjerice, ispitanici zagrebačke, varaždinske, brodske i riječke SŠ poistovjetili su imenicu *dub* s pridjevom *dubok*, dok su je ispitanici riječke SŠ izjednačili s imenicom *dob*. Nadalje, ispitanici zagrebačke škole su imenicu *porat* povezali s imenicom *poraz*, a ispitanici varaždinske škole su je povezali s prijedlogom *pored* (u ovome slučaju poveznica ima utjecaj lokalnoga govora). Ispitanici varaždinske i dubrovačke škole imenicu *bareta* su izjednačili s imenicom *puška*, a ispitanici brodske škole s imenicom *barut*.

b) smještanjem u kontekst djela

Neki su imenicu *dundo* poistovjetili s *tatom* (U djelu *Dundo Maroje*, Maroje je Marov tata); *trpezu* s *blagovaonicom*, *kuhinjom*, *smočnicom* (Pomet Trpeza vodi čuveni monolog o hrani koja se nalazi na njegovoj „trpezi“), a *dub* sa *šumom* (U *Dubravci* je *dubrava* šuma i metafora za Dubrovnik).

U anketama riječkih ispitanika može se opaziti da je bilo prepisivanja jer su među odgovorima za *dundo*, kojega je većina objasnila kao *barba*, pronađeni odgovori *borba*, a za *porat*, koji je većina objasnila kao *luku*, su pronađeni odgovori *lukav*.

U sljedećoj tablici prikazat će se poredak riječi od one koju je najviše učenika prepoznalo do one koju nitko nije prepoznao (takve će se označiti s /) u stupcu za svaki grad:

POREDAK RIJEČI OD NAJPOZNATIJIH DO NAJMANJE POZNATIH PO GRADOVIMA					
Du	Pu	Ri	Vž	Zg	SB
<i>dundo, dub, porat, bareta, trpeza</i>	<i>bareta, dundo, dub, porat</i> <i>trpeza /</i>	<i>bareta, dundo, porat, trpeza</i> <i>dub /</i>	<i>trpeza, dundo, dub, bareta</i> <i>porat /</i>	<i>trpeza, dundo, bareta</i> <i>porat, dub/</i>	<i>trpeza, dundo, dub</i> <i>porat, bareta /</i>

Rezultati podržavaju tezu da zavičajni idiom utječe na razumijevanje starije hrvatske književnosti. Talijanizam *porat* nije poznat ispitanicima koji govore kajkavskim narječjem (ispitanicima varaždinske i zagrebačke škole) te štokavcima iz unutrašnjosti (ispitanicima brodske škole). Također im nije (ili je vrlo malo) poznat talijanizam *bareta*. Činjenica je da

dubrovački idiom i čakavsko narječje obiluju talijanizmima. S druge strane, suprotan je slučaj s leksemom *trpeza*. Čakavci i dubrovački štokavci ga najmanje poznaju, dok je kajkavcima i sjevernim štokavcima to najpoznatija riječ.

Posljednji zadatak odnosio se na učenička iskustva i savjete. Tražilo se od učenika da se prisjete prošlogodišnjega gradiva hrvatske renesansne i barokne književnosti pa odgovore na pitanja. Prvo pitanje je: *Što ti je bilo najteže i zašto?* 98% odgovora usmjereno je na hrvatsku baroknu i/ili renesansnu književnost: lektire, starohrvatski jezik, kajkavska djela (naveli su ispitanici dubrovačkih škola), dalmatinsko-primorska književnost (istaknuli su ispitanici varaždinske škole), dubrovačka književnost (napisali su ispitanici zagrebačke škole), *Ranjinin zbornik*, *Prolog Dunda Maroja*... 2 % odgovora odnosilo se na svjetsku baroknu književnost (na Goethea). Neki od odgovora su: *Hrvatska djela jer su pomalo dosadna.*; *Sve jer nisam iz Dubrovnika* (odgovorilo je dvoje ispitanika iz dubrovačkih škola); *Sve mi je bilo teško, uopće ne razumijem zašto toliko radimo iz hrvatskog jezika. Nitko nije za to zainteresiran te nema ni malo euforije ili volje za učiti...*; *Čitanje djela narodne književnosti na narječjima.*

Drugo pitanje glasi: *Kako si rješavao/rješavala problem nepoznatih riječi u tekstu?* 43 % ispitanika pitalo je profesore ili bližnje (poput: *Pitala sam nastavnicu.*), 41 % ispitanika koristilo se rječnikom, popisom manje poznatih riječi iz čitanke i internetom (kada je spomenula čitanku jedna je ispitanica komentirala: *Trebala bi sa strane postojati jednostavna objašnjenja za svaku nepoznatu riječ jer (...) objasne riječ koju svi znamo, a koju ne znamo ne nađemo objašnjenje.*), 5 % ispitanika oslanja se na kontekst (npr.: *Vidjela bi iz konteksta što znači.*), a 12 % nije nikako rješavalo problem nepoznatih riječi u tekstu (ispitanica iz dubrovačke SŠ je napisala: *Naučila izgovarati nepoznate riječi bez razumijevanja*, a još neki od komentara su: *Nisam rješavao, preskočio bih ih.*; *Još su mi nepoznate.*)

Treće pitanje je: *Imaš li savjet za olakšavanje razumijevanja tekstova starije hrvatske književnosti?* Čak 80 % učenika savjetuje korištenje prijevodima (npr.: *...Ako išta, da se pokraj starog prevede na novi tako da znamo što čitamo.*; *Prilagoditi malo jezik i staviti prijevod (...), a originalne dijelove raditi na satu.*; *Nemam, zato što ni sam ne razumijem.*), 16 % ispitanika savjetuje da se pita „starije“, a 4 % ispitanika predlaže da se takvi tekstovi obrađuju isključivo na nastavnim satima.

Posljednje pitanje glasi: *Kada bi mogao/mogla mijenjati gradivo Hrvatskoga jezika za 2. razred, što bi promijenio/promijenila i zašto?* 60 % ispitanika predlaže smanjenje pisaca i lektira (primjerice: *Maknuo bi dosta stvari iz književnosti i dosta manje pisaca da se uči jer je to bezpotrebno, više bi se na gramatiku bazirao.*; *Tekstove (...) još nismo dorasli tome da*

možemo sve razumjeti; Nekaj kaj bude razumljivo i zanimljivo jer ovo kaj djeca ne razumeju nema svrhe da to uče.; Treba gradivo bolje rasporedit te napraviti ga zanimljivijim. Mislim da bi bilo boljih ocjena. Isto za kraj manje lektira.; Smanjila bi broj lektira ili bar rastegnula ta 2 razdoblja na 3. razred.), dok 30 % ispitanika (uglavnom ispitanici iz riječke i dubrovačke strukovne škole) ne bi mijenjalo ništa (neki od odgovora su: Ništa. Bilo je teško, ali mi se svidjelo.; ...Trebamo poznavati vlastitu književnu povijest i ostavštinu, ako već moramo znati i trigonometriju!!!)

Ostalih 10 % odgovora čine prijedlozi poput: *...Da možemo čitati nešto iz osobnog odabira.; Ubacio bih više svjetske književnosti.; Učio bih dubrovački jezik.; Godine nepotrebne jer sad ne znam ništa.; Zamijenila bih za ljepše tekstove istih autora koji bi bili zanimljiviji učenicima. Ne bih stavljala tekstove koji su trenutno u knjigama samo zato što su najpoznatiji.*

7. ZAKLJUČAK

Najzastupljeniji nestandardni idiom nastavnoga predmeta Hrvatski jezik u obaveznome obrazovnome procesu je dubrovački idiom. Usporedbom važećega NPP-a i NP-a može se zaključiti da otprilike jednu desetinu sadržaja sačinjavaju nastavni sadržaji koji su povezivi s dubrovačkim idiomom. Dubrovački je idiom zastupljen u nastavnome području jezika (kao dio štokavskoga narječja) i u nastavnome području književnosti (ponajviše u cjelinama posvećenim drami u prvome razredu SŠ, u cjelinama starije hrvatske književnosti u drugome razredu SŠ i u cjelini moderne u trećemu razredu SŠ).

Istraživanjem dubrovačkoga idioma u udžbenicima i u čitankama te u važećemu NPP-u i u NP-ima uočeno je da njihova veza nije jednaka na svim stupnjevima učenja Hrvatskoga jezika. Nekada su udžbenici preopširni pa su u njima navedeni sadržaji koji nisu propisani NPP-om (poput pojma *bosanskoga jezika* u udžbenicima za sedmi i osmi razred OŠ ili pjesama hrvatskih petrarkista, koje se ne navode u srednjoškolskim čitankama, u čitanci za osmi razred), a nekada nisu istaknuti ni osnovni pojmovi, koji bi trebali biti propisani NP-om (obilježja štokavskoga narječja). Pod „trebali biti“ cilja se na zapostavljanje štokavskoga narječja u važećim srednjoškolskim NP-ima. Osim što se štokavsko narječje zapostavlja, često se izjednačava s hrvatskim standardnim jezikom (npr. u osnovnoškolskim su udžbenicima kao primjeri štokavskoga narječja ponuđene pjesme pisane standardom, u NPP-u se nazivom nastavne teme sugerira se da je standard sadašnjost, a narječje prošlost). Ustanovilo se i da izdavači ne usmjeravaju dovoljno pozornosti nepoznatim riječima (uglavnom nisu pojašnjene, a katkada se te iste nepojašnjene riječi traže u zadacima).

Anketiranjem nastavnika i učenika istražila se realizacija sadržaja vezanih uz dubrovački idiom propisanih NP-om i ponuđenih u čitankama i u udžbenicima. I nastavnici i učenici naveli su hrvatsku renesansnu i/ili baroknu književnost kao najteže sadržaje Hrvatskoga jezika za 2. razred SŠ, posebno istaknuvši dubrovačke književnike. Ustanovilo se da su srednjoškolski nastavnici nezadovoljni važećim NP-om za srednje škole (ocijenili su ga ocjenom 2,59), koji smatraju preopširnim. Činjenica je da bi se NP-i, koji su stari dvadeset godina, trebali doraditi. Dorada bi se prvo trebala odnositi na ispravak pogrešaka (zanemarivanje štokavskoga narječja), ali i na prilagođavanje nastavnih sadržaja učenicima (pri čemu bi trebalo u obzir uzeti načelo zavičajnosti jer je potvrđeno da postoji povezanost recepcije dijela starije dubrovačke književnosti, prema tome i ostalih regionalnih književnosti, s matičnim narječjem učenika). Nastavnici su predložili: uvođenje prepjeva na hrvatskome standardnome jeziku u čitanke (jezik je najčešća zapreka u učeničkoj recepciji djela starije

dubrovačke književnosti jer upravo jezični sadržaji ponuđenih tekstova opterećuju učenike), premještanje programa starije hrvatske književnosti u završni razred (kada su učenici spremniji za njih) i povećanje satnice. Nadalje, nastavnici su procijenili čakavce kao one koji bi tekstove starije dubrovačke književnosti trebali razumjeti više od štokavaca i kajkavaca, što se poklapa s analizom zastupljenosti čakavskih alijeteta i alteriteta u dubrovačkome idiomu.

Anketiranjem učenika trećih razreda srednjih škola u Dubrovniku, Puli, Rijeci, Slavonskome Brodu, Varaždinu i Zagrebu ponajviše se istražilo postojanje jezičnih zapreka u razumijevanju tekstova starije dubrovačke književnosti te njihovo savladavanje. Dokazano je da zavičajni idiom utječe na razumijevanje dubrovačkoga idioma. Najbolje su ga razumjeli dubrovački štokavci i čakavci (jer je činjenica da dubrovački idiom sadrži značajke čakavskoga narječja), a najlošije su ga razumjeli kajkavci i štokavci iz unutrašnjosti jer s njim nemaju dovoljno jezičnih obilježja. Prilikom otkrivanja značenja nepoznatih riječi bez ponuđene okoline ispitanici su riječima pridavali značenje na dva načina: povezivanjem s poznatom riječju preko istoga/sličnoga korijena (imenicu *dub* povezali su s pridjevom *dubok* i s imenicom *dob*) te smještanjem u kontekst djela (pretpostavili su da *dundo* znači *tata* jer je Maroje iz *Dunda Maroja* Marov otac). Učenici su se izjasnili da problem nepoznatih riječi (za koje većina anketiranih nastavnika ne očekuje da ih učenici nauče, ali očekuje da ih samostalno pojasne) rješavaju pitajući profesore ili bližnje; koristeći se rječnikom, popisom manje poznatih riječi iz čitanke i internetom ili „nikako“. Za olakšavanje razumijevanja tekstova starije hrvatske književnosti čak 80 % učenika savjetuje uvođenje standardiziranih prijevoda u čitanke. Što se tiče mišljenja o važećemu NP-u, 60 % ispitanika predlaže smanjenje pisaca i lektira.

Ukratko, radom se provjerila realizacija teorije (propisanoga u NPP-u i NP-ima te ponuđenoga u čitankama i u udžbenicima) i prakse (ostvaraja na nastavi) dubrovačkoga idioma. Rezultati ukazuju da je vrijeme za promjene, počevši od nastavnih sadržaja do pristupa nastavnim sadržajima. Potrebno je nastaviti s istraživanjima nestandardnoga idioma u školskoj praksi kako bi se došlo do rješenja koja bi i učenicima i nastavnicima bila od koristi i koja bi rezultirala većim zadovoljstvom i boljim rezultatima.

8. IZVORI I LITERATURA

IZVORI

osnovnoškolski udžbenici

peti razred

1. Bežen, A.; Jambrec, O.: *Hrvatska čitanka 5*, Ljevak, Zagreb, 2014.
2. Družijanić Hajdarević, E. i dr.: *Riječi hrvatske 5*, udžbenik hrvatskoga jezika za 5. razred osnovne škole, Profil, Zagreb, 2014.
3. Katalinić, Z. i dr.: *Kocka vedrine 5* (1. i 2. dio), integrirani udžbenik hrvatskog jezika i književnosti s višemedijskim nastavnim materijalima u petom razredu osnovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 2014.
4. Kovač, S.; Bežen, A.; Jukić, M.: *Hrvatska krijesnica 5*, udžbenik hrvatskog jezika za 5. razred osnovne škole, Ljevak, Zagreb, 2014.
5. Levak, J. i dr.: *Ljubičasta čitanka*, čitanka za peti razred osnovne škole, Profil, Zagreb, 2013.
6. Rihtarić, A.; Marijačić, M., Levak, J.: *Volimo hrvatski! 5*, udžbenik hrvatskoga jezika za peti razred osnovne škole, Profil, Zagreb, 2014.

šesti razred

7. Bežen, A.; Jambrec, O.: *Hrvatska čitanka 6*, Ljevak, Zagreb, 2014.
8. Družijanić Hajdarević, E. i dr.: *Riječi hrvatske 6*, udžbenik hrvatskoga jezika za 6. razred osnovne škole, Profil, Zagreb, 2014.
9. Katalinić, Z. i dr.: *Kocka vedrine 6* (1. i 2. dio), integrirani udžbenik hrvatskog jezika i književnosti s višemedijskim nastavnim materijalima u petom razredu osnovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 2014.
10. Kovač, S.; Bežen, A.; Jukić, M.: *Hrvatska krijesnica 6*, udžbenik hrvatskog jezika za 5. razred osnovne škole, Ljevak, Zagreb, 2014.
11. Levak, J. i dr.: *Zelena čitanka*, čitanka za šesti razred osnovne škole, Profil, Zagreb, 2013.
12. Rihtarić, A.; Marijačić, M., Levak, J.: *Volimo hrvatski! 6*: udžbenik hrvatskoga jezika za peti razred osnovne škole, Profil, Zagreb, 2014.

sedmi razred

13. Bagić, K. i dr.: *Hrvatski jezik 7*: udžbenik hrvatskog jezika s višemedijskim nastavnim materijalima u sedmom razredu osnovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

14. Bežen, A.; Jambrec, O.: *Hrvatska čitanka 7*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

15. Družijanić Hajdarević, E. i dr.: *Riječi hrvatske 7*: udžbenik hrvatskoga jezika za 7. razred osnovne škole, Profil, Zagreb, 2014.

16. Katalinić, Z. i dr.: *Kocka vedrine 7* (1. i 2. dio), integrirani udžbenik hrvatskog jezika i književnosti s višemedijskim nastavnim materijalima u petom razredu osnovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

17. Kovač, S.; Bežen, A.; Jukić, M.: *Hrvatska krijesnica 7*, udžbenik hrvatskog jezika za 5. razred osnovne škole, Ljevak, Zagreb, 2014.

18. Levak, J. i dr.: *Modra čitanka*, čitanka za sedmi razred osnovne škole, Profil, Zagreb, 2013.

19. Rihtarić, A.; Marijačić, M., Levak, J.: *Volimo hrvatski! 7*, udžbenik hrvatskoga jezika za peti razred osnovne škole, Profil, Zagreb, 2014.

osmi razred

20. Babić, N.; Golem, D.: *Zvijezda jutarnja 8*, čitanka iz hrvatskog jezika za osmi razred osnovne škole, Alfa, Zagreb, 2014.

21. Bagić, K. i dr.: *Hrvatski jezik 8*: udžbenik hrvatskog jezika s višemedijskim nastavnim materijalima u osmom razredu osnovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

22. Bežen, A.; Jambrec, O.: *Hrvatska čitanka 8*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

23. Biščan, V.; Dresto, V.; Miloloža, S.: *Govori hrvatski 8*, udžbenik iz hrvatskoga jezika za osmi razred osnovne škole, ALFA, Zagreb, 2014.

24. Družijanić Hajdarević, E. i dr.: *Riječi hrvatske 8*, udžbenik hrvatskoga jezika za 8. razred osnovne škole, Profil, Zagreb, 2014.

25. Katalinić, Z. i dr.: *Kocka vedrine 8* (1. i 2. dio): integrirani udžbenik hrvatskog jezika i književnosti s višemedijskim nastavnim materijalima u petom razredu osnovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

26. Kovač, S.; Bežen, A.; Jukić, M.: *Hrvatska krijesnica 8*, udžbenik hrvatskog jezika za 8. razred osnovne škole, Ljevak, Zagreb, 2014.

27. Levak, J. i dr.: *Narančasta čitanka*, čitanka za osmi razred osnovne škole, Profil, Zagreb, 2013.

28. Rihtarić, A.; Marijačić, M., Levak, J.: *Volimo hrvatski! 8*, udžbenik hrvatskoga jezika za peti razred osnovne škole, Profil, Zagreb, 2014.

srednjoškolski udžbenici

prvi razred

29. Čubrić, M.: *Učimo hrvatski 1*, udžbenik za prvi razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

30. Dujmović-Markusi, D.: *Fon-fon 1*, udžbenik hrvatskoga jezika za prvi razred gimnazije, Profil, Zagreb, 2014.

31. Dujmović-Markusi, D.: *Književni vremeplov 1*, čitanka iz hrvatskoga jezika za prvi razred gimnazije, Profil, Zagreb, 2014.

32. Horvatek Modrić, D. i dr.: *Čitanka 1* za prvi razred četverogodišnje strukovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

33. skupina autora: *Čitanka 1*, udžbenik za prvi razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb, 2015.

34. Zrinjan, S.: *Hrvatski jezik 1*, udžbenik za prvi razred trogodišnjih strukovnih škola, Alfa, 2009.

35. Zrinjan, S.: *Književnost 1*, čitanka za prvi razred četverogodišnjih strukovnih škola, Alfa, Zagreb, 2014.

drugi razred

36. Čubrić, M.: *Učimo hrvatski 2*: udžbenik za drugi razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

37. Dujmović-Markusi, D.: *Fon-fon 2*, udžbenik hrvatskoga jezika za drugi razred gimnazije, Profil, Zagreb, 2014.

38. Dujmović-Markusi, D. i Rossetti-Bazdan, S.: *Književni vremeplov 2*, čitanka iz hrvatskoga jezika za drugi razred gimnazije, Profil, Zagreb, 2013.

39. Horvatek Modrić, D. i dr.: *Čitanka 2* za drugi razred četverogodišnje strukovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 2015.

40. skupina autora: *Čitanka 2*, udžbenik za drugi razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

41. Zrinjan, S.: *Hrvatski jezik 2*, udžbenik za drugi razred trogodišnjih strukovnih škola, Alfa, 2009.

42. Zrinjan, S.: *Književnost 2*, čitanka za drugi razred četverogodišnjih strukovnih škola, Alfa, Zagreb, 2014.

treći razred

43. Čubrić, M. i Gazzari, Ž.: *Čitanka 3* za treći razred četverogodišnje strukovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

44. Čubrić, M.: *Učimo hrvatski 3*, udžbenik za treći razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

45. Dujmović-Markusi, D.: *Fon-fon 3*, udžbenik hrvatskoga jezika za treći razred gimnazije, Profil, Zagreb, 2014.

46. Dujmović-Markusi, D.: *Književni vremeplov 3*, čitanka iz hrvatskoga jezika za 3. razred gimnazije, Profil, Zagreb, 2015.

47. skupina autora: *Čitanka 3*, udžbenik za treći razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

48. Zrinjan, S.: *Hrvatski jezik 3*, udžbenik za treći razred trogodišnjih strukovnih škola, Alfa, 2009.

49. Zrinjan, S.: *Književnost 3*, čitanka za treći razred četverogodišnjih strukovnih škola, Alfa, Zagreb, 2014.

četvrti razred

50. Čubrić, M.: *Učimo hrvatski 4*: udžbenik za četvrti razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

51. Ćurić, M.: *Čitanka 4* za četvrti razred četverogodišnje strukovne škole, Školska knjiga, Zagreb, 2015.

52. Dujmović-Markusi, D.: *Fon-fon 4*, udžbenik hrvatskoga jezika za četvrti razred gimnazije, Profil, Zagreb, 2009.

53. Dujmović-Markusi, D.: *Književni vremeplov 4*, čitanka iz hrvatskoga jezika za 4. razred gimnazije, Profil, Zagreb, 2014.

54. skupina autora: *Čitanka 4*, udžbenik za četvrti razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb, 2014.

55. Zrinjan, S.: *Književnost 4*, čitanka za četvrti razred četverogodišnjih strukovnih škola, Alfa, Zagreb, 2014.

56. *Katalog odobrenih udžbenika za osnovnu školu, gimnazije i srednje strukovne škole u školskoj godini 2014./15.* Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

57. *Katalog odobrenih udžbenika za osnovnu školu, gimnazije i srednjestrukovne škole u školskoj godini 2013./14.* Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

literatura

58. Baričević, E.: „Zavičajni govor u nastavi lektire : metodička radionica“ // *Učitelj*. (Čakovec). – 4 (2004) ; str. 127 –134
59. Bežen, A.: „Zavičaj i zavičajnost u znanosti i obrazovanju“ // *Školski vjesnik*. – 54 (2005), 3/4; str. 183–194
60. Blažeka, Đ.: „Kakvi tekstovi na narječju trebaju u nastavi hrvatskoga jezika“ // *Metodika*. – 9 (2008), 17(2) ; str. 271–286
61. Cetinić, G.: „Dramski tekstovi u nastavnim programima hrvatskoga jezika za srednje škole“ // *Hrvatski*. – 6 (2008) 1; str. 117–141
62. M. Deanović: „Zašto dubrovački književnici nisu pisali kako su govorili?“ // *Hrvatsko kolo*. 17 (1936) str. 62–77
63. Delić, M.: „Lingvistička stilistika u nastavi iz dijakronijske perspektive“ // *Suvremena metodika nastave hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 6 (1981) 2, str. 65–79
64. Grčević, M.: „Jezik Marina Držića prema jeziku Biblije Bartola Kašića i Dubrovačkoga misala“ // *Filologija*. (2011), 56 ; str. 23–49
65. Kovačević, M.: *Metodičko–književna motrišta*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
66. Krstić, K.: Povijesni put hrvatskoga književnog jezika // *Hrvatska revija*. 8 (1942), str. 412–420
67. Lisac, J.: *Hrvatski govori, filolozi, pisci*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
68. Lisac, J. *Hrvatska dijalektologija 1*. Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.
69. Lisac, J.: *Dubrovnik i hrvatska tradicija*, preuzeto s: <https://archive.is/4uuH>, pregled: 12. studenoga 2015.
70. Lukežić, I.: *Zajednička povijest hrvatskih narječja: fonologija*, Hrvatska Sveučilišna naklada, Rijeka, 2012.
71. Muljačić, Ž.: „Može li se sredinom 17. stoljeća govoriti o istosti 'dubrovačkog' i 'bosanskog' jezika?“ // *Dubrovnik*. 12 (2001), 2 ; str. 133–147
72. Nikolić, M.: *Metodika nastave srpskohrvatskog jezika i književnosti*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1988.
73. Pandžić, V. „Metodološke (metodičke) značajke programa hrvatskog jezika za gimnazije i strukovne škole : (u europskom okruženju)“ // *Nastavni vjesnik*. 1(1996), str. 12–26
74. Petrović, B. „Slavonski dijalekt u udžbenicima hrvatskoga jezika i književnosti“ // *Hrvatski*. 6 (2008), 2 ; str. 173–183

75. Pliško, L.: *Čakavsko narječje (predavanja)*, preuzeto za kolegij Uvod u dijalektologiju hrvatskoga jezika u listopadu 2011. godine
76. Katičić, R.: „O Držićevu jeziku pedeset godina nakon Rešetara“ // *Forum*, 38 (1989) 9–10; str. 313–326
77. Rosandić, D.: *Obrazovni kurikulumi, standardi i kompetencije, S posebnim usmjerenjem na jezično–književno područje*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2013.
78. Rosandić, D.: *Kurikulski metodički obzori*, Školske novine, Zagreb, 2003.
79. Rosandić, D.: *Metodika književnoga odgoja*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
80. Težak, S.: „Kriteriji osmišljavanja nastavno gramatičkog programa u osnovnom obrazovanju“ // *Suvremena metodika nastave hrvatskog ili srpskog jezika*, 1 (1981)
81. Težak, S.: *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1996
82. Vince, Z.: „Štokavština dubrovačke književnosti“, u: *Putovima hrvatskoga književnog jezika: lingvističko–kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2002., str. 40–43
83. Vončina, J.: „Hrvatski jekavski dugi jat“ // *Forum* 12 (1993) 4–6; str. 123–155
84. Vončina: „O istraživanju jezika starije hrvatske književnosti“, u: *Analize starih hrvatskih pisaca*, Čakavski sabor, Split, 1977, 7–15
85. *Dijete i jezik danas: zavičajnost u nastavi hrvatskog jezika: interkulturalnost u nastavi stranih jezika*: zbornik radova s međunarodnoga stručnoga i znanstvenoga skupa Čakovec: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Središte u Čakovcu; Osijek: Učiteljski fakultet, 2007.

9. PRILOZI

9.1. Nastavnička anketa

ANKETA ZA POTREBE DIPLOMSKOGA RADA

1. Predajete Hrvatski jezik u:

- ☐ strukovnoj školi
- ☐ gimnaziji

2. U kojoj regiji predajete?

- ☐ Slavonija
- ☐ Dalmacija
- ☐ Istra
- ☐ Hrvatsko zagorje
- ☐ drugo (navedite)

3. Ocijenite važeći nastavni program Hrvatskoga jezika za 2. razred srednje škole.

1 2 3 4 5

ocjena

☐	☐	☐	☐	☐
-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------	-----------------------

4. Koja su djela i pisci učenicima drugih razreda srednje škole najteži i zašto?

		▲
		▼
◀		▶

5. Kada biste mogli mijenjati nastavni program hrvatske renesansne i barokne književnosti za 2. razred srednje škole, što biste promijenili i zašto?

6. Imate li savjet za olakšavanje poučavanja nastavnih sadržaja starije hrvatske književnosti?

7. Kako učenici rješavaju problem nerazumijevanja leksika? Zahtijevate li da nauče značenje najčešćih manje poznatih riječi?

8. Povezujete li nastavno područje jezika, tj. dijalektologiju s tekstovima starije hrvatske književnosti? Ako povezujete, kako?

9. Utječe li zavičajni govor učenika na njihovo razumijevanje tekstova starije hrvatske književnosti? Obrazložite svoj odgovor.

☐ da

☐ ne

Zašto?

10. Procijenite kako će govornici štokavskoga, čakavskoga i kajkavskoga narječja razumjeti tekstove starije dubrovačke književnosti:

sve će
razumjeti

gotovo sve će
razumjeti

pola će
razumjeti

gotovo ništa neće
razumjeti

ništa neće
razumjeti

štokavci	☐	☐	☐	☐	☐
čakavci	☐	☐	☐	☐	☐
kajkavci	☐	☐	☐	☐	☐

Obrazložite svoje odgovore.

Hvala na suradnji! :)

IME I PREZIME: _____

RAZRED: _____

NADNEVAK: _____

ŠKOLA: _____

9.2. Učenička anketa

UČENIČKA ANKETA ZA POTREBE DIPLOMSKOGA RADA

2. Kojom se čitankom i udžbenikom hrvatskoga jezika koristiš? _____

3. Jesi li u osnovnoj školi učio/učila obilježja svih hrvatskih narječja? _____

4. Sastoji li se hrvatski standardni jezik i od elemenata čakavskoga i kajkavskoga narječja? _____

5. Kojemu narječju pripada dubrovački govor? _____

6. Je li hrvatski standardni jezik vrijedniji od zavičajnoga govora? Obrazloži svoj odgovor.

7. Je li govornicima štokavskoga narječja hrvatski standardni jezik materinski jezik? _____

8. Prevedi na hrvatski standardni jezik ili objasni rečenice:

→ *Ma se je trjeba s bremenom akomodavat. (Dundo Maroje)*

→ *Kralj je čovjek od ljudi, kad se umije vladat. (Dundo Maroje)*

→ *Trjeba je bit pacijent i ugodit se zlu bremenu... (Dundo Maroje)*

→ *Uzroče istini od naše sve slave, uresu jedini od ove dubrave. (Dubravka)*

→ *...za česa su dukati neg da se ije, pije i trumpa? (Dundo Maroje)*

→ *...otvorih moja libra od negromancije... (Dundo Maroje)*

→ *...prolog koji će vam dekjarat što će bit. (Dundo Maroje)*

- ...ja nijesam sikur s ovom čeljadi. (Skup) _____
- Para li vam se ovo malo mirakulo Rim iz Dubrovnika gledat? (Dundo Maroje) _____
- ...pjat, u njemu kapun. (Dundo Maroje) _____
- ...tko je namuran, nije sam. (Dundo Maroje) _____
- Što će od njega i njegova tezora bit, komedija će vam spovidjet. (Skup) _____
- Odiljam se, moja vilo (Ranjinin zbornik) _____
- Grem si, grem (Ranjinin zbornik) _____

9. Upiši značenja riječi:

dub _____

porat _____

dundo _____

trpeza _____

vele (pril.) _____

bareta _____

10. Prisjeti se prošlogodišnjega gradiva hrvatske renesansne i barokne književnosti pa odgovori na pitanja.

- a) Što ti je bilo najteže i zašto? _____
- _____
- b) Kako si rješavao/rješavala problem nepoznatih riječi u tekstu? _____
- _____
- _____
- c) Imaš li savjet za olakšavanje razumijevanja tekstova starije hrvatske književnosti? _____
- _____
- _____
- d) Kada bi mogao/mogla mijenjati gradivo Hrvatskoga jezika za 2. razred, što bi promijenio/promijenila i zašto? _____
- _____
- _____
- _____

9.3. Alijeteti čakavskoga narječja

RAZLIKOVNI JEZIČNI KRITERIJI ZA ODREĐIVANJE PRIPADNOSTI ČAKAVSKOMU NARJEČJU

1. Jezične činjenice najvišega razlikovnog ranga *drugosti od svih (alijeteti)*

1. Oblici: ča (če, čo, ca, ce); česa (ničesa, nečesa, sačesa/svačesa); zač, poč, nač, vač/uč; neč/neš/ nič, niš, ništo, čagod, ča bilo, ča to, voljča/vojča; čigov (ničigov, nečigov); aš
2. Primjeri čakavskih nepreventivnih vokalizacija slaboga poluglasa osim zamjenice ča (va/v kao prijedlog i kao prefiks *složenica*; kadi/kade; malin i riječi iz nje izvedene; prezentska osnova zam-; oblik osnove man- u osobne zamjenice *ja*);
3. Primjeri refleksa fonema /ɛ/ kao /a/ iza palatala (jazik/zajik, jačmik/jačme/jašmik, jatra, počati, prijati);
4. Sljedeći refleksi jata:
 - dosljedno ekavski i u osnovama riječi, i u relacijskim morfemima
 - dosljedno jekavski i u osnovama riječi, i u relacijskim morfemima
 - dvojni ikavsko-ekavski, u skladu s jezičnim pravilom Jakubinskoga i Meyera
5. Pojave u kojima se očituje čakavska tendencija jake vokalnosti:
 - Povećani broj samoglasničkih fonema u odnosu na ishodišni sustav (pojava jednoga do triju sekundarno zatvorenih vokala; pojava kvalitativno izmijenjenih primarnih vokala; pojava dvaju ili triju sekundarnih diftonga)
 - Slogotvorno /r/ i /l/ kao dvofonemi (karv, parst, smart, parvi/kerv, perst, smert, pervi i sl.; selza/salza, pelž/palž, želt/žalt; k̄arv, p̄arst, sm̄art, p̄arvi, s̄alza, p̄alž, ž̄alt)
6. Akcentuacija:
 - Stari troakcenatski sustav
 - Stariji troakcenatski/dvoakcenatski sustav
 - Noviji dvoakcenatski ili troakcenatski sustav
 - Novi dvoakcenatski ili troakcenatski sustav
7. Pojave u konsonantizmu
 - Nepostojanje zvučne afrikate /ʒ/ kao rezultata jotovanja i analogno tomu realizacija skupine /žj/ (možjani, zvižjat)
 - Čakavizam prvoga tipa: bez č, ž, š ili drugoga tipa: bez č, ali sa š, ž (covik/covek, zena, kokos; covik/covek, žena, kokoš)
 - Slabljenja šumnika na dočetu zatvorena sloga
 - Redukcija dočelnoga slogovnog /l/ (on je bi, on je ču, on je ze/uze, on je sluša; vrta, kašte, posto, debe, vese)
8. Oblici glagola biti (bin, biš, bi, bimo/bismo, bite/biste) za tvorbu kondicionala

9. 4. Alteriteti čakavskoga narječja

11. Jezične činjenice nižega razlikovnog ranga drugosti od drugih, ali ne od svih (alteriteti)

1. Ikavski refleks jata
2. Prijedlog *u* (< v̋) samostalan i kao prefiks u složenici
3. Rotacizam u prezentskoj osnovi glagola *moći* (moren) i u morda
3. Krajnje slogovno /l/:
 - zadržano bez izmjene (kotal, anjel, palci, pekal)
 - vokalizirano kao /a/ (kota, veseja, debeja, čuja, bija, uzeja, uboja)
 - zamijenjeno poluvokalom /u/ s naknadnom konsonantizacijom i mogućim obezvučenjem (kotau, veseu, pisau; kotav, vesev, pisav; kotal, vesef, pisaf)
4. Stare konsonantske skupine
 - čr (črv, črivo/črevo, črn)
 - šć (šćap, šćipat, ognjišće)
5. Konsonantske skupine šk, šp, št u primljenici (škalin, šparat, štajon)
6. Fonetska neutralizacija /m/ > /n/ na početku relacijskoga morfema (s ženun, s manun, delan, učin)
7. Razvojni oblici *vbsb* > *Øs/ sv* (sa, se, si, sih/sva, sve, svi, svih); Njd. m.r. vas/ves/vos; sva/svah/svas
8. Zatvaranje kratkoga /o/ pred akcentom (utac, ugnjišće, uvde/uvdi)
9. Vokalizacija ili redukcija inicijalnoga /v/ u konsonantskoj skupini (dovica/udovica, nuk/vnuk)
10. Redukcija /v/ ispred ili iza slogotvornoga /r/ ili sonanta /r/ (sekrva, trdo)
11. Izjednačenje prijedloga iz i s > z (zvadit, z manun)
12. Skupina jd u prezentskoj osnovi glagola ići (dojdeš, dojdi), skupina jt u infinitivnoj osnovi (dojt)
12. Oblici plurala u deklinaciji
 - Neproširena osnova u imenica muškoga roda (krovi, ključii)
 - Relacijski morfem /ov/ ili /ev/ samo u Gpl. imenica muškoga roda (s krovov, pet ključev)
 - Ništični relacijski morfem u Gpl. imenica svih triju rodova (pet prasac, sedan sestar, bez ramen)
 - Relacijski morfemi /i/ ili /ih/ u Gpl. imenica muškoga roda (prez krovi/prez krovih)
 - Nejednakost relacijskih morfema Dpl., Lpl. i Ipl. (dajte susedon, susedan, našin selon; po krovih/kroveh, po kućah, po selih/seleh; s našimi/našemi susedi, s našimi/našemi susedami, s našimi/našemi seli)
13. Unifikacija /u/ na početku relacijskoga morfema 3. l. pl. prezenta (beredu, kupuju, mislidu, idedu; beru, kupuju, mislu; bereju, kupujeju, misliju)

10. SAŽETAK

Dubrovački idiom u nastavi Hrvatskoga jezika

Najzastupljeniji nestandardni idiom u nastavi Hrvatskoga jezika je dubrovački idiom. Nastavni sadržaji koji su povezivi s dubrovačkim idiomom dio su nastavnoga područja jezika (kao dio dijalektologije, tj. štokavskoga narječja) i nastavnoga područja književnosti (ponajviše u cjelinama posvećenim drami u prvome razredu srednje škole, u cjelinama starije hrvatske književnosti u drugome razredu srednje škole i u cjelini moderne u trećemu razredu srednje škole). Rad je prikaz „propisanoga u teoriji (uspoređena je zastupljenost nastavnih sadržaja koji su povezani s dubrovačkim idiomom iz nastavnih planova i programa Hrvatskoga jezika s udžbenicima i čitankama Hrvatskoga jezika za osnovne i srednje škole) i praksi“ (anketnim istraživanjima nastavnika i učenika sagledano je trenutno stanje ostvarivanja propisanih nastavnih sadržaja u srednjim školama Republike Hrvatske, s naglaskom na jezik, tj. na učeničko razumijevanje dubrovačkoga idioma). I nastavnici i učenici istaknuli su djela dubrovačke starije književnosti kao najteže sadržaje Hrvatskoga jezika za 2. razred srednje škole. Smatraju da ih je ponuđeno previše (stoga predlažu redukciju nastavnih sadržaja ili povećanje satnice za njihovu obradu) te da bi njihovo ovladavanje olakšali standardizirani prijevodi. Nadalje, nastavnici su procijenili da bi čakavci tekstove starije dubrovačke književnosti trebali razumjeti više od štokavaca i kajkavaca, što se podudara s analizom zastupljenosti čakavskih alijeteta i alteriteta u dubrovačkome idiomu. Anketiranjem učenika dokazano je da zavičajni idiom utječe na razumijevanje dubrovačkoga idioma. Istražilo se postojanje jezičnih zapreka u razumijevanju tekstova starije dubrovačke književnosti te njihovo savladavanje. Dubrovački idiom najviše su razumjeli dubrovački štokavci i čakavci, a najlošije su ga razumjeli kajkavci i štokavci iz unutrašnjosti (jer s njim nemaju dovoljno jezičnih obilježja).

ključne riječi: *nastava Hrvatskoga jezika, istraživanja, nastavni planovi i programi, udžbenici i čitanke Hrvatskoga jezika, dubrovački idiom, zavičajni govor*